

გურამ ყორანაშვილი

ყვარყვაროში მესწიერებანი

თბილისი 2004

უკ (UDK) 930. 1 (479. 22)

ყ 642

ბროშურაში წარმოდგენილია ყვარყვარეობის ნაირსახეობა, ამჟერად მეცნიერებაში, ნაჩვენებია თუ როგორ, რა პირობებში ხდება აღზევება ჩვეულებრივი, საშუალო მეცნიერ-თანამშრომლისა. მსგავსი რამ ერთეული მოვლენა რომ იყოს, მაშინ არც მივაქცევდით ყურადღებას, მაგრამ, ილიასი არ იყოს, ამ შემთხვევაში "საზოგადო ჭირთან" გვაქვს საქმე.

გადმოცემულ თემატიკას უკავშირდება დიდი გაუგებრობანი, რაც დღევანდელ ქართულ მეცნიერებაში (ისტორიოგრაფიასა და გეოგრაფიაში) სუფევს საისტორიო გეოგრაფიის საგნისა და სტატუსის თაობაზე.

ვფიქრობთ, აქ აღძრული საკითხებით სპეციალისტების გარდა მკითხველებიც დაინტერესდებიან.

შპარჟაროში მინერალური

კარგად მოგეხსენებათ, რომ ყვარყვარეობა უპირველესად გახლავთ რიგითი ან საშუალო დონის პირთა ამბიციური სწრაფვა საზოგადოებაში დაიკაონ ის ადგილი, რაც მათ არავითარ შემთხვევაში არ ეკუთვნით. პარადოქსია, რომ ისინი ამას საკმაოდ ხშირად ახერხებენ. მსგავსი რამ მით უფრო ხდება ჩვენს ქვეყანაში, რომელიც მოქმედი და პოტენციური ყვარყვარეებით ძალიან მდიდარია. მაგრამ მხოლოდ აღნიშნული გარემოებით ვერ აიხსნება, გაიზრება ეს უარყოფითი სოციალური მოვლენა. ჩვენი საზოგადოება, განსაკუთრებით 1890-იანი წლებიდან მოყოლებული, რაც დაკავშირებულია ქართული სოციალ-დემოკრატიის აღზევებასთან, წარმოადგენდა და კვლავაც წარმოადგენს ფრიად ნოყიერ ნიადაგს ყვარყვარიზმის გაფურჩქვნა-აყვავებისათვის. ჩვენი ისტორიის უდიდესი სამარცხვინო ფაქტია, რომ სწორედ ამ მოვლენამ იმსხვერპლა დიდი ილია. ამდენად თვითონ ჩვენ, ქართველთა უმეტესობა ვიყავით და ვრჩებით მთავარი მიზეზი ყვარყვარეთა მომრავლებისა.

მაინც ბევრს ჰგონია, რომ მოქმედ ან პოტენციურ ყვარყვარეთა მთავარი სამოქმედო ასპარეზი პოლიტიკაა. დიდად სამწუხაროდ, მსგავსი ყაიდის ადამიანები საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვა სფეროებშიც ლალობენ. კერძოდ, ისინი მრავლად არიან მეცნიერების სფეროშიც, რომელიც, განსვენებულ ბატონ აკაკი განერელიას რომ დავესხხოთ, სავსეა მოჩვენებითი, გამოგონებული ფიგურებით.

წერილში მოგიტხრობთ ერთ-ერთ მსგავს პირზე. მისი აღზევება მოხდა ისტორიოგრაფიის (საისტორიო მეცნიერებისა) სფეროში, რომელიც საქართველოში საკმაოდ მდიდარი ტრადიციებისაა და განსახიერებულია რიგი დიდი ისტორიკოსებით. მხედველობაში გვყავს დავით მუსხელიშვილი, რომელიც აკადემიკოსის ("ნამდვილი აკადემიის") ტიტულს ატარებს და რომელსაც თანაც ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის დირექტორის პოსტი უკავია. იგი ჩვეულებრივი,

საშუალო დონის ისტორიკოსია, რომლის მსგავსი დღევანდელ საქართველოში მრავალი ათეულია. მისნაირი ბევრი გახლავთ თვით იმ სამეცნიერო დანესებულებაში, რომლის უმაღლეს პირსაც იგი წარმოადგენს. ვიტყვით იმასაც, რომ აშკარად გამოკვეთილი ლიდერი იგი არ არის თვით ისტორიული (საისტორიო) გეოგრაფიის დარგში, რითაც, ძირითადად, იგია დაკავებული.

დ. მუსხელიშვილი ისტორიულ მეცნიერებათა დოქტორი დიდის ვაივაგლახით გახდა. პირველად სადოქტორო დისერტაცია დაიცვა 1973 წელს, მაგრამ საკავშირო "ვაკში" იგი (დისერტაცია) ჩააგდეს. ეს კი მოხდა არა იმის გამოისობით, რომ მისეული სადისერტაციო ნაშრომი დიდ ახალ თვალსაჩინო იდეებს შეიცავდა ანდა საბჭოთა იდეოლოგიისათვის ფრიად მიუღებელი იყო, არამედ იმ მიზეზით, რომ დისერტაცია ბუნდოვნად, გაუგებრად იყო დაწერილი, რომელიც "ვაკის" წევრებმა, ცხადია, ვერ გაიგეს. "ჩვენი გმირი" იძულებული გახდა მეორედ, 1979 წელს, დაეცვა დისერტაცია. მეორედებოდა აღნიშნულის მსგავსი ისტორია. კვლავ გამოიძახეს "ვაკში" და დისერტაციის თემის ირგვლივ დაუსვეს კითხვები, რომლებზედაც დისერტანტმა პასუხი ვერ გასცა. მიუხედავად ამისა, დისერტაცია დ. მუსხელიშვილს მაინც დაუმტკიცეს, რამეთუ ავტორი შეეცოდათ ამდენი ჭაპანწყვეტის გამო. ამას მოგახსენებთ ყურმოკვრით კი არა, არამედ, როგორც ივანე ჯავახიშვილი იტყოდა, თანადამხდურთა (თვითმხილველთა და უშუალო მომსწრეთა) დამონმებით.

ობიექტური ვიქნებით და ვიტყვით, რომ დ. მუსხელიშვილს შეეძლო დაენერა ჩვეულებრივი, საშუალო დონის სადოქტორო დისერტაცია, რომელშიც შესწავლილი იქნებოდა ქვემო ან შიდა ქართლის, კახეთ-ჰერეთის და მისთ. საისტორიო გეოგრაფია, ერთი სიტყვით, ეწარმოებინა ემპირიული ხასიათის კვლევა-ძიება, რაც სერიოზულ თეორიულ აზროვნებას, მეტ ნიჭიერებას არ საჭიროებდა. ამის სანაცვლოდ დ. მუსხელიშვილმა სწორედ უკანასკნელი გზა აირჩია, სახელდობრ თემა "საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები". შესაბამისი ნაშრომი გამოიცა ორ წიგნად 1977

და 1980 წლებში. 1982 წლიდან მოკიდებული დღემდე, ჯერჯერობით, მან მხოლოდ ერთი, მცირე მოცულობის ნიგნის (ნარკვევის) "ქიზიყის" (ძირითადად გამეორებულია ავტორის მიერ 1967 წელს დაბეჭდილი შრომა) გამოქვეყნება შეძლო. მაგრამ მსგავსი ფაქტით, ცხადია, დღევანდელ საქართველოში ვერავის გააკვირვებ.

მეტსაც ვიტყოდი. მე მომიხდა დ. მუსხელიშვილთან ერთად მემუშავა აღნიშნულ ინსტიტუტში 33 წლის მანძილზე. ამ ხნის განმავლობაში მას იშვიათად თუ მიუღია მონაწილეობა საინსტიტუტო სესიებში. ინსტიტუტში გამართულ სემინარებში კი იგი არა თუ აქტიურად მონაწილეობდა, არამედ არც კი ესწრებოდა მათ. მას მონაწილეობა არ მიუღია თვით საზოგადოების ისტორიაზე გეოგრაფიული ფაქტორის მნიშვნელობის თაობაზე ინსტიტუტში გამართულ დისკუსიებში (1968-69 წლებში). უკვე ოთხ წელზე მეტია, რაც ხსენებულ ინსტიტუტს უდგას სათავეში და ამ ხნის მანძილზე ერთი პრობლემური მოხსენებით ანდა სტატიით არ გამოსულა. ასე რომ, პრობლემური საკითხების კვლევა-ძიება, თეორიული აზროვნება დ. მუსხელიშვილისათვის უცხო ხილი გახლავთ. ხოლო თუ რაიმე საკითხზე ზეპირ მსჯელობას დაიწყებს ან დაწერს ხშირ შემთხვევაში ვერ გაიგებ თუ რისი თქმა სურს.

ამიტომაცაა, რომ დ. მუსხელიშვილი სერიოზულ შესიტყვება-შეკამათებას ვერ იტანს. მე მქონდა შემთხვევა მასთან შეკამათა საქართველოში სახელმწიფოს წარმოშობის საკითხზე. რაიმე ლოგიკური, არგუმენტირებული მსჯელობა ამის თაობაზე მას არა ჰქონია. როცა კამათში ეს გამჟღავნდა, პასუხად თავს დამატება ლანძღვა-გინების კორიანტელი. (იხ. უ. "ანალები", 2002, №1), ისე რომ არსებითად საკითხზე კვლავ არაფერი უთქვამს. იგივენაირი სურათი განმეორდა გურამ შარაძესთან ქართული ისტორიულ-სახელმწიფოებრივი დროშის საკითხზე მისი კამათისას, რაც ფართო საზოგადოებამ ტელევიზიის მეშვეობით იხილა.

ყოველი ჭეშმარიტი ისტორიკოსი ამასთანავე პატრიოტი და აქტიური მოქალაქეც უნდა იყოს, მას გულთან ახლოს უნდა მიჰქონდეს თავისი ქვეყნის ჭირ-ვარამი. მაგრამ ასე როდი იქცევა დ. მუსხელიშვილი, იგი დიდი ხნის განმავლობაში

მოვლენათა გარეშე დამკვირვებელი იყო. მართალია იგი არ ყოფილა კომპარტიის წევრი, მაგრამ თავისუფლად შეეძლო დაენერა ამგვარი რამ: "მენშევიკების ბატონობის წლებში (ოფიციალურად 1918 წლის 26 მაისიდან) "საქართველოს" პოლიტიკური შინაარსი ჰქონდა — იგი ფორმალურად დამოუკიდებელი რესპუბლიკა იყო. 1921 წ. 25 თებერვლიდან საქართველომ დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობის სტატუსი შეიძინა და საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა გახდა. საქართველო-საქართველოს სსრ-სსრკ-ში შემავალი ერთერთი თანასწორუფლებიანი რესპუბლიკაა" (იხ. ქსე, ტ. 9, 1985, გვ. 171). მასვე საბჭოთა პერიოდის მკვლევარ ისტორიკოსთა დარად შეეძლო ხელი მოეწერა შემდეგი ტექსტისათვის: "XIX ს. II ნახევარში კაპიტალისტური ურთიერთობების განვითარების შედეგად წარმოიქმნა ქართველი ბურჟუაზიული ერი, ხოლო სოციალისტურმა რევოლუციამ და საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებამ (1921 წ. 25 თებერვალს) საფუძველი დაუდო ქართველი სოციალისტური ერის ჩამოყალიბებას"; "ოქტომბრის რევოლუციის შემდგომ პერიოდში ქართველი ერისა და მისი კულტურის განვითარებაში ახალი ეტაპი დაიწყო. სოციალიზმის მშენებლობის პროცესში ჩამოყალიბდა ქართველი სოციალისტური ერი, რომლის შინაგანი ეროვნული სტრუქტურის (?!) განმტკიცების პერსპექტივები გამომდინარეობს სოციალისტური ცხოვრების წესიდან. სანარმოო (?!) საშუალებებზე სოციალისტურმა საკუთრებამ კიდევ უფრო გაზარდა ეკონომიკური ფაქტორის მნიშვნელობა ეროვნული ორგანიზმის ფორმირების პროცესში და ხელი შეუწყო ახალი ტიპის კავშირების აღმოცენებას" (იხ. ქსე, ტ. 10, 1986, გვ. 460-61). დ. მუსხელიშვილმა მხოლოდ ერთ პერიოდში გამოიღო თავი საზოგადოებრივ ასპარეზზე, რაზედაც ოდნავ მოგვიანებით მოგახსენებთ.

ბოლოს და ბოლოს, მკითხველი უთუოდ გაიფიქრებს თუ რატომ მოხდა დ. მუსხელიშვილის ასეთი სამეცნიერო და სოციალური აღზევება. კეთილი და პატიოსანი, შევეცდები პასუხი გავცე ამ კითხვას. მსგავსი რამ მოხდა იმიტომ, რომ იგი საერთოდ საკმაოდ თვალსაჩინო საგვარეულოს ეკუთვნის.

მამამისიც საკმაოდ ცნობილი ისტორიკოსი გახლდათ. 1985 წელს დ. მუსხელიშვილი წარსდგა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის წინაშე მოხსენებით საქართველოში საისტორიო გეოგრაფიის დარგის მდგომარეობის შესახებ (სხვათა შორის, მე ვერ შევძელი ამ "საყრებულოს" წინაშე მელაპარაკა ქართული ისტორიოგრაფიის დღევანდელი მდგომარეობისა და პერსპექტივების თაობაზე). პრეზიდიუმის არაკომპეტუნტურმა წევრებმა, ჩანს, ადვილად ირწმუნეს მომხსენებლის დიდი ღვაწლი საისტორიო მეცნიერების ხსენებულ სფეროში, ვერ მიხვდნენ რა რომ იგი იმეორებდა ნიკო ბერძენიშვილისეულ აზრებს. მაგრამ, რაც მთავარია, "ჩვენი გმირი" თუ 1988 – 92 წლებში გაურბოდა საზოგადოებრივ საქმეებში მონაწილეობას, 1993 წლიდან მოყოლებული აქტიური წევრი გახდა საზოგადოება "თბილისელისა", რომელიც, კარგად მოგეხსენებათ, წარმოადგენდა წინაპარ ორგანიზაციას ან უსახელოდ გარდაცვლილი "საქართველოს მოქალაქეთა კავშირის" ძველი ფორმაციისა. არის კიდევ ერთი "საიდუმლო", რის წყალობითაც მოხდა დ. მუსხელიშვილის აღზევება. თვით ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტში ჩამოყალიბდა ადამიანთა გარკვეული ჯგუფი, ახალი საინსტიტუტო "ელიტა", რომელსაც კონსოლიდაციისათვის და თავისი მიზნების განსახორციელებლად ლიდერი სჭირდებოდა და სჭირდება. რაკი ასეთი მოთხოვნილება გაჩნდა, ფორმალური (სიტყვის ჩვეულებრივი გაგებით), ფსევდოლიდერის როლი ადვილად განასახიერა ინსტიტუტის დღევანდელმა დირექტორმა.

არ დამავინწყდება 1999 წლის ოქტომბერი, როდესაც ინსტიტუტის თანამშრომელთა საერთო კრებამ დ. მუსხელიშვილის "ხელთდასხმა" მოახდინა. გაისმოდა ყურისწამლები დიტირამბები. კერძოდ ერთმა თქვა, რომ დ. მუსხელიშვილი მთელი ინსტიტუტის მასშტაბით თვალსაჩინო ლიდერია, მავანი უფრო შორს წავიდა და იგი საერთოდ დღევანდელ ქართველ ისტორიკოსთა ლიდერად შერაცხა (როგორ არ უნდა გაგვახსენდეს ამ შემთხვევაში პოლიკარპე კაკაბაძის დიდებული პიესის ერთ-ერთი გმირის, ყვარყვარე თუთაბერის "იდეოლოგ-თეორეტიკოსის" ტიტე ნატუტარის

სახე!). კრების მონაწილეთაგან არავის მოსვლია აზრად დირექტორობის პრეტენდენტისათვის დაესვა კითხვა თუ რა სამოქმედო პროგრამა ჰქონდა მას. მსგავსი არჩევანის შედეგიც სახებია, რასაც მხოლოდ მეცნიერებათა აკადემიის (ვიმეორებთ ე.წ. "დიდი აკადემიის") ბეცი ხელმძღვანელობა ვერ ამჩნევს. საერთოდაც, პოსტკომუნისტური საქართველოსათვის მსგავსი რამ ხომ ძალზე ჩვეულებრივია!

მაგრამ მთავარი, თქმულზე უფრო მეტად გამაოგნებელი ჯერ არ მითქვამს. დ. მუსხელიშვილის "საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები" იმეორებს გამოჩენილი, ჭეშმარიტად მოაზროვნე ქართველი ისტორიკოსის ნიკო ბერძენიშვილის "საქართველოს ისტორიის საკითხების" პირველი და მერვე ტომების ძირითად დებულებებს. ამ უკანასკნელის საკვებით სწორი მეთოდოლოგიური მოსაზრებით, გეოგრაფიული გარემოს ზემოქმედებას საზოგადოებაზე უშუალოდ კი არ ჰქონდა ადგილი, არამედ გაშუალებული სახით – თვითონ საზოგადოების აქტიურობის მეშვეობითაც. ჩვენი ცნობილი ისტორიკოსი შეეცადა ეჩვენებინა საქართველოს ბუნებრივი პირობების თავისებურებათა ზეგავლენა შესაბამის ისტორიულ პროცესზე. კერძოდ "გორაებში" მან სათანადო სოციალური შინაარსი (გვაროვნული ნყობილების ბოლო ფაზა) დაინახა, მისივე აზრით "ხევი" წარმოადგენდა სოციალური ევოლუციის შემდგომ ეტაპს, უკვე ამ ხანაში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ირიგაციას. ეს ორი ისტორიულ-გეოგრაფიული ერთეული შეცვალა "ქვეყანამ", რომელიც უკვე კლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს საფეხურს განასახიერებდა.

თავის მხრივ, ნიკო ბერძენიშვილის მიხედვით, "ქვეყნის" შინაარსებიც, საზოგადოების ეკონომიკური და სოციალური განვითარების კვალობაზე, თანდათან იცვლებოდა, უფრო სწორად ფართოვდებოდა. მაგალითად, ცნობილი ისტორიკოსის მიხედვით, ქართლში VI-VII საუკუნეების მანძილზე მრავალი "ქვეყანა" არსებობდა, რომლებიც მცირე ტერიტორიულ გაერთიანებებს წარმოადგენდნენ. შემდგომში, მისივე აზრით, ადგილი ჰქონდა უფრო ფართო გაერთიანებებს სამეფო-სამთავროების სახით. ეკონომიკური და სოციალური

(სოციალური სტრუქტურის) შემდგომმა განვითარებამ, XI საუკუნიდან დაწყებული, ნიადაგი მოამზადა საქართველოს გაერთიანებისათვის. ამდენად, ნიკო ბერძენიშვილის შეხედულებით, "ქვეყანა" და "საქართველო" თავიანთი შინაარსებით ერთმანეთს დაემთხვენ, ადგილი ჰქონდა ერთიანი ქართველი ხალხის (ეროვნების) წარმოქმნას. კიდევ მეტი, ნიკო ბერძენიშვილის მიხედვით, XII საუკუნიდან მოკიდებული ეკონომიკური და სოციალური განვითარება იქითკენ მიდიოდა, რომ საქართველოს უნდა გაეერთიანებინა მთელი ამიერკავკასია და ამდენად "ქვეყანა" კიდევ უფრო ფართო შინაარსს იძენდა. ყველა ეს დებულება (ცალკეულ, შედარებით ვიწრო ხასიათის მოსაზრებებზე აღარას ვამბობთ) შესულია დ. მუსხელიშვილის "საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითად საკითხებში" ისე რომ, ცხადია, ნიკო ბერძენიშვილი მათს ავტორად არ მოიხსენიება. ეს უკანასკნელი წიგნი მთავრდება XII საუკუნით, თუმცა ნიკო ბერძენიშვილის აზრით საისტორიო გეოგრაფიას შემდგომი პერიოდების ვითარებაც უნდა გადმოეცა. მაგრამ მანაც ხომ ამ საუკუნით დაამთავრა და აქედან გამომდინარე, დ. მუსხელიშვილს "შემოქმედებითი ასპარეზი არ დარჩა". ისე მოგახსენებთ, რომ თუმცა ნიკო ბერძენიშვილს საკითხის თაობაზე მშვენიერი აზრები ჰქონდა, მაგრამ საერთოდ, მისეული მიდგომა ტიპური ეკონომიკურ-მატერიალისტურია და, სამწუხაროდ, კრიტიკას ვერ უძლებს. კერძოდ, მას, თუნდაც დაუბეჭდავი სახით, არ უცდია ი.ბ. სტალინისეული სათანადო პრიმიტიული აზრების კრიტიკა.

ასე რომ, თუკი ისტორიკოსი მოინდომებს თვალი გაადევნოს შესაბამის დიდ პრობლემაზე ჩვენი, ქართული საისტორიო აზროვნების განვითარებას და გადმოსცემს ნიკო ბერძენიშვილისეულ შეხედულებებს და შემდეგ გადავა დ. მუსხელიშვილის "მთავარი ნაშრომის" არსის გადმოცემაზე, აშკარად წარმოჩნდება, რომ დ. მუსხელიშვილისეული შესაბამისი აზრები წინამორბედის უბრალო გამეორებაა. თუმცა განხვავებულობა შეიმჩნევა ერთ მნიშვნელოვან პუნქტში: მაშინ, როდესაც ნიკო ბერძენიშვილისათვის საისტორიო გეოგრაფია ისტორიის დამხმარე დარგს, დისციპლინას წარმოადგენდა, მისი იდეების "გამგრძელელებისათვის" იგი ცალკე,

დამოუკიდებელი დარგია. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ნიკო ბერძენიშვილი საისტორიო მეცნიერების მხოლოდ ერთი, აღნიშნული დარგის სპეციალისტი (ისტორიკოს-გეოგრაფოსი) კი არ გახლდათ, არამედ – მთლიანი ისტორიული პროცესის შემსწავლელი ისტორიკოსიც, ამდენად ისტორიკოსი ფართო, ნამდვილი მნიშვნელობით. სხვას რომ თავი დავანებოთ, თუნდაც ამიტომ ნიკო ბერძენიშვილს არ ჰქონია მცდელობა საისტორიო გეოგრაფიისათვის უნივერსალური ხასიათი მიენიჭებინა.

ამასთან დავავშირებით ღირს შეხსენებად, რომ საისტორიო გეოგრაფიით ასევე დიდად იყო დაინტერესებული ივანე ჯავახიშვილი (მანამდე ვახუშტი ბატონიშვილი), მაგრამ გეოგრაფიული ფაქტორის მნიშვნელობას იგი წარმოაჩენდა როგორც ისტორიკოსი საერთო თხრობისას. ასევე საისტორიო გეოგრაფიას დაქვემდებარებულ როლს მიაკუთვნებდა ისტორიკოსი (და არა ოდენ ისტორიკოს-გეოგრაფოსი) ნიკო ბერძენიშვილი. სხვათა შორის, აღვნიშნავთ იმასაც, რომ საისტორიო გეოგრაფია ფართო, უნივერსალური მნიშვნელობით ესმის გეოგრაფოსთა მიერ გააზრებულ საისტორიო გეოგრაფიასაც, ასე რომ, ვერ გაურკვევიათ თუ რას ეკუთვნის ხსენებული დარგი: ისტორიოგრაფიას (საისტორიო მეცნიერებას) თუ გეოგრაფიას.

მე უკვე მქონდა შემთხვევა პრესის ფურცლებზე მესაყვედურებინა დ. მუსხელიშვილისათვის ნიკო ბერძენიშვილისეული ზოგიერთი აზრის ავტორის გარეშე მოხსენიება. პასუხად მივიღე, რომ აზრების უბრალო დამთხვევასთან გვექონდა საქმე. მით უფრო ნუთუ მოხდა ისეთი საოცრება, რომ ნიკო ბერძენიშვილისეული იდეების, დებულებების მთელი მწკრივი, რიგი, რაზედაც უკვე ვწერდით, უბრალოდ დამთხვევის გამო განმეორდა დ. მუსხელიშვილის "მთავარ ნაშრომში". მსგავსი სასწაულისა არა და არ მჯერა! მითუმეტეს იმიტომ, რომ ორივე ამათგანი ერთდროულად სხვადასხვა ქვეყანაში, კონტინენტზე კი არ ცხოვრობდა, არამედ ერთ ქალაქში და ამასთანავე ნიკო ბერძენიშვილი მოძღვარი იყო კერძოდ დ. მუსხელიშვილისა. აკი ნიკო ბერძენიშვილი "საქართველოს ისტორიის საკითხების" VIII ტომში აღნიშნავდა "ზეპირ საუბრებს, რაც, ბუნებრივია, მე ჩემს კოლეგებთან

ამ საგანზე მიხდება" (გვ. 17). მართლაც, აღნიშნულ თემატიკაზე ნ. ბერძენიშვილი თავის აზრებს უზიარებდა საისტორიო გეოგრაფიის დარგის სხვა სპეციალისტებს, რომელთაგან "ჩვენი გმირი" სულაც არ ყოფილა გამონაკლისი. მასვე შევახსენებდი ადგილს ამავე წიგნის მე-14 გვერდიდან, სადაც ბატონი ნიკო წერდა: "დიდი ისტორიულ - გეოგრაფიული პრობლემა დავსვი 1963 წელს, "ქვეყნების" ისტორიულ-გეოგრაფიული შესწავლის საკვლევადიებო ამოცანად პრინციპულად დასმასთან დაკავშირებით (ე.ი. ქვეყანა საქართველოს შესწავლა მასში შემავალ "ქვეყანათა" შესწავლით უნდა წარიმართოს), რა დროს რა ქვეყნებისაგან შედგებოდა საქართველო. ეს ქვეყნები ხომ მუდმივ ერთი და იგივე შინაარსისა, ან გეოგრაფიული მოცულობისა არ იყვნენ?.. აი ამ ისტორიული ტერიტორიის - ("ქვეყნის") შესწავლას ისახავს მიზნად ისტორიული გეოგრაფია... ისტორიულ-გეოგრაფიული ატლასი ამ ქვეყნებისაგან უნდა შედგებოდეს".

ნიკო ბერძენიშვილი გარდაიცვალა 1965 წელს. დ. მუსხელიშვილმა თავისი "აღმოჩენების" თაობაზე პირველად მოახსენა ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის სამეცნიერო სესიას ორი წლის შემდეგ, ხოლო მონოგრაფია, თუ მას ვერნშუნებით, დაუსრულებია 1973 წელს. შეგახსენებთ რომ ნიკო ბერძენიშვილისეული პირველი ტომი დაიბეჭდა 1964 წელს, მერვე კი - 1975 წელს. ზემოთჩამოთვლილ მისეულ აზრთაგან უმეტესობა ფიგურირებს სწორედ უკანასკნელ ტომში. დ. მუსხელიშვილი ცდილობს დაგვაჯეროს, რომ მან თითქოს არაფერი იცოდა ნიკო ბერძენიშვილისეული მერვე ტომის შინაარსისა - თითქოს ეს უკანასკნელი მასთან უბრად იყო და არ ესაუბრებოდა თავის მიგნებებზე. მაგრამ სულაც არ გახლავთ ასე! აღვნიშნავთ იმასაც, რომ როდესაც 1972 წელს დ. მუსხელიშვილი შეყვანილ იქნა ნიკო ბერძენიშვილისეული VIII ტომის გამომცემელი სარედაქციო კოლეგიის წევრად, იგი მალე გამოვიდა მისი მისი შემადგენლობიდან იმის მომიზეზებით, რომ მსგავსი აზრები (?!) მასაც ჰქონდა შემუშავებული და ამიტომაც... არ სურდა ხელნაწერზე მუშაობა! (ისე, გეტყვით, რომ "ჩვენს გმირს" არ გამოუყენებია შანსი ყოფილიყო ნიკო

ბერძენიშვილისეული თუნდაც ერთი ტომის სარედაქციო კოლეგიის წევრი. ჭეშმარიტად კლასიკური მაგალითია შეგირდის უმაღურობისა მოძღვრის მიმართ).

მაგრამ ნუ ფიქრობს დ. მუსხელიშვილი, რომ საქართველო სულ მთლად ბრიყვთა ქვეყანაა, რომელთაც მართლაც სჯერათ, რომ დ. მუსხელიშვილმა შესაბამისი აზრები ნიკო ბერძენიშვილისაგან დამოუკიდებლად შეიმუშავა მის გარდაცვალებამდე ანდა ამის შემდეგ სულ რაღაც ორი წლის განმავლობაში. ჩავუფიქრდეთ შემდეგ ფაქტებს. ჯერ კიდევ ნიკო ბერძენიშვილის სიცოცხლეში, 1965 წელს, "მაცნეში" (№ 2) გამოქვეყნდა დ. მუსხელიშვილის სტატია "საქართველოს ისტორიის საკითხები ნ. ბერძენიშვილის შრომებში", რომელშიც ავტორი წერდა: "ქვეყანა" - ეს არის ნ. ბერძენიშვილის მიერ შემოთავაზებული ძველი ქართული ტერმინი სწორედ იმ ტერიტორიული ერთეულის აღსანიშნავად, რომლის ისტორია - განვითარების კვლევაც შეადგენს ისტორიული გეოგრაფიის საგანს" (იხ. გვ. 115); "ყოველი დიდი და მცირე სახელმწიფო, ბოლოს და ბოლოს, წარმოიქმნა ამგვარი მცირე ერთეულების, მცირე "ქვეყნების" ურთიერთშერწყმის საფუძველზე, რაც გაპირობებული იყო საერთო ეკონომიკური, პოლიტიკური, კულტურული და სხვა ინტერესებით" (იქვე); "ისტორიული გეოგრაფიის მიზანია, თვალნათლივ წარმოაჩინოს ეს რთული პროცესი და გამოიკვლიოს მისი მამოძრავებელი ძალები, ხოლო საბოლოო მიზანი კი ნათელი მოჰყინოს "ქვეყანათა" განვითარებას უძველესი ტერიტორიული ერთეულიდან "ხევის" წარმოქმნამდე, "ხევიდან" - სახელმწიფომდე და მონათმფლობელური სახელმწიფოდან - ჩვენ დრომდე" (იქვე). კითხვა ისმის: ნუთუ ასეთი გულთმისანი გახლდათ დ. მუსხელიშვილი, რომ მან უკვე 1965 წელს იცოდა თუ რა ძირითად იდეებს ეფუძნებოდა ნიკო ბერძენიშვილის ჯერ კიდევ გამოუქვეყნებელი ნაშრომი "ქვეყანათა" შესახებ, 10 წლის შემდეგ რომ დაიბეჭდა?

ანდა როგორ გავიგოთ შემდეგი? დ. მუსხელიშვილი წერს: "რომ ქართველთა, კერძოდ, აღმოსავლელი ქართველი ტომები უძველესი დროიდანვე მოსახლეობდნენ აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, ეს უნდა დასტურდებოდეს აქ

გავრცელებული გარკვეული რიგის ტიპონომების წყალობით. ისეთი "ტოტემისტური" ადგილის სახელების წარმოქმნა აღმოსავლეთ საქართველოს ბარში, როგორიცაა მაგალითად, ლომთაგორა, მელიგორი, მელიების გორა, ჩხიკვთა, ყორანთა, აკაურთა, ქურთა ("ქორთა"), წერონისი, ურბნისი (ორბნისი), ყორნისი (ყორანისი?), წეროვანი და სხვ., ჩვენი აზრით (?!) შეუძლებელია კლასობრივი საზოგადოების წიაღში, სამაგიეროდ ასეთი ნომენკლატურა ბუნებრივია პირველყოფილი თემური საზოგადოებისათვის და გარკვეული გვაროვნული კოლექტივების აღმნიშვნელი უნდა იყოს (?!)" (იხ. "საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები", I, თბილისი, 1977, გვ. 71). აქვე ვკითხულობთ: "ეს საკითხი ჯერ კიდევ 1954 წლის ზაფხულში ხოვლეგორის გათხრების პირველი კამპანიის დროს დასვა ნ. ბერძენიშვილმა კერძო საუბრისას". გამოდის რომ მსგავს საკითხებზე ნიკო ბერძენიშვილი ესაუბრებოდა პირადად დ. მუსხელიშვილსაც და ამ უკანასკნელს აღმოაჩნდა ჭეშმარიტად ფენომენალური მეხსიერება 24 წლის შემდეგაც სიტყვასიტყვით გაემეორებინა ნიკო ბერძენიშვილისეული აზრი. მას ასევე დამახსოვრებია შემდეგიც: "ამგვარ ორმაგ სუფიქსიან ტოპონიმებს (წერონისი, ორბ-ნი-სი და სხვ.) ნ. ბერძენიშვილი მეორეულ მოვლენად თვლიდა, მათ მიიჩნევდა სხვადასხვა ქართული ტომების სხვადასხვადროინდელი დანაშრევის შესაძლებელ დადასტურებად" (იქვე გვ. 230). ცხადია, ეს აზრიც ნიკო ბერძენიშვილისეულ VIII ტომში ფიგურირებს. ისე, სადოქტორო დისერტაციის ავტორეფერატში დ. მუსხელიშვილს "დაავინყდა" ამ აზრის ავტორი!

მოხდა საოცარი, გამაოგნებელი ფაქტი, ისეთი, რომლის მსგავსს მხოლოდ ქართულ საზოგადოებისთანა სოციუმში შეიძლება ჰქონდეს ადგილი. დ. მუსხელიშვილის "მთავარი" ნაშრომის I წიგნი გამოვიდა 1977 წელს და მასში ნიკო ბერძენიშვილისეული I ტომი, დაბეჭდილი 1964 წელს, პრაქტიკულად თითქმის არ იხსენიება, ხოლო II წიგნში, გამოქვეყნებულში 1980 წელს, სავსებით იგნორირებულია ნიკო ბერძენიშვილისეული VIII ტომი, რომლის ძირითადი იდეები გამეორებულია განსაკუთრებით "დ. მუსხელიშვილისეულ"

მეორე წიგნში. რა საავტორო უფლებით? იმით, რომ თითქოს დ. მუსხელიშვილი ნიკო ბერძენიშვილისაგან დამოუკიდებლად მივიდა მსგავს დასკვნებამდე და ამიტომაც უფლება ჰქონია 1975 წელს დაბეჭდილი წიგნი ერთხელაც არ მოეხსენებინა ხუთი წლის შემდეგ გამოქვეყნებულ წიგნშიც კი! აქვე დავსძენთ: ვთქვათ დ. მუსხელიშვილის მიერ 1973 წელს სადოქტორო დისერტაციის დაცვისას ოპონენტებმა ვერ შეძლეს შეემჩნიათ მისი (დისერტაციის) ძირითადი საისტორიო წყარო, მაგრამ 1979 წელს, მეორედ დაცვისას როცა ნიკო ბერძენიშვილისეული VIII ტომი უკვე გამოქვეყნებული გახლდათ, ხომ ადვილი იყო ნამდვილი ვითარების გარკვევა. რას იზამ? ჩვენ ხომ ქართველები ვართ და ამიტომაც ბედოვლათები, მცონარენი და პირველ რიგში ძმა-ბიჭობისა და არა ჭეშმარიტების მოყვარულნი!

აქვე დავუმატებდით იმასაც, რომ 1997 წელს დ. მუსხელიშვილის მიერ გამოქვეყნებულ ნარკვევში "ქიზიყი" გამოყენებული ლიტერატურის ჩვენებისას არც ერთი ნიკო ბერძენიშვილისეული ნაშრომი არ ფიგურირებს. პირადად მე დ. მუსხელიშვილისაგან მრავალჯერ მსმენია (ზეპირი გამოსვლებისას) ქართველი ხალხის წარმოშობა თავადაზნაურობის სახით, ისე რომ ერთხელაც კი არ მოუხსენებია ამ შეხედულების ავტორი ნიკო ბერძენიშვილი (თავის მხრივ ეს უკანასკნელი მისი მტკიცებისას ოტო ბაუერის თეორიიდან ამოდიოდა). ღირს შეხსენებად ის ფაქტი, რომ 1990 წელს "ჩვენმა გმირმა" "საქართველოს რესპუბლიკაში" (იხ. 12 აგვისტოს ნომერი) დაბეჭდა სტატია, სადაც მსოფლიო ისტორია გააზრებულია კ. მარქსისა და ფრ. ენგელსის მიხედვით, ამასთანავე ერთხელაც კი არაა მითითებული ამათი სახელები. უნდა ვიფიქროთ, ამ შემთხვევაშიც უბრალოდ აზრთა დამთხვევასთან გვაქვს საქმე!

ალარ შევუდგები ნიკო ბერძენიშვილისეული კიდევ სხვა, შედარებით წვრილმანი აზრების მითვისებას დ. მუსხელიშვილის "მთავარ" და სხვა ნაშრომებში. ამისათვის მრავალი საგაზეთო გვერდი დამჭირდებოდა. დაინტერესებულ მკითხველებს, უპირველესად ისტორიკოსებს, ვთხოვთ ნუ დაიზარებენ და ჩაიხედონ თუნდაც ნიკო ბერძენიშვილისეულ I და VIII ტომებში

და დ. მუსხელიშვილის "საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხების" ორ ნიგნში. იქნებ ისტორიკოსებმა დაწერონ საქართველოში საისტორიო გეოგრაფიის ისტორია და გაარკვიონ თუ ვის – ნიკო ბერძენიშვილს თუ დ. მუსხელიშვილს ეკუთვნის შესაბამისი აზრები.

იმედია, რომ ჩემი წერილი არ დარჩება "ხმად მლალადებლისა უდაბნოსა შინა"-დ. ამას მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმისა და ხელისუფლების შესაბამისი სტრუქტურებისაგან როდი ველი. იმედს ვამყარებ საზოგადოებრიობაზე – იქნებ მან ამოიღოს ხმა ისეთი უმსგავსო მოვლენის წინააღმდეგ, როგორსაც წარმოადგენს ყვარყვარიზმი მეცნიერებაში, რომელიც ამ სფეროში ისეთსავე მავნე შედეგს იძლევა, როგორც სარეველები კულტურულ მცენარეთა ნათესებში.

"ლიტერატურული საქართველო", 11-17 ივლისი, 2003 წ.

გრეგორ სარაქიძე, ანუ გომა
პლატონი ქვეპარტიზანზე მებაღე უშვარო

ჩემი სტატიის "ყვარყვარობი მეცნიერებაში" გამოქვეყნებით მსურდა, რომ პასუხი ჩემთვის და საზოგადოებისათვის გაეცა თავად ადრესატს, დავით მუსხელიშვილს. სხვა დროს მან "კეთილი ინება" და სცადა ჩემს წერილზე პასუხის გაცემა, მაგრამ მის გამოხმაურებაში არაფერი იყო, ჩემი ლანძღვა-გინების გარდა. ამიტომ ბ-ნი მუსხელიშვილის სტატია არ დაბეჭდა არც გაზეთმა "თბილისმა" და არც "ლიტერატურულმა საქართველომ." ვეჭვობ, რომ დავით მუსხელიშვილს შეძლებოდა თავის გამართლება. სამაგიეროდ, მისი დაცვა ადვოკატურ-გამოსარჩლებითი მეთოდით (ივანე ჯავახიშვილის სიტყვებია), ანგარებით თუ უანგაროდ, ისურვა მისმა ჩვიდმეტმა თაყვანისმცემელმა. მათ ჩემი საწინააღმდეგო პასუხილი გამოაქვეყნეს (იხ. "ლიტერატურული საქართველო", 19-25 სექტემბერი). როგორც ჩანს, პასუხილს ანონიმი ავტორებიც ჰყავს. ამ საქციელში, როგორც უნდა გაუკვირდეთ სტატიის ავტორებს, თავს იჩენს საბჭოურ-კომუნისტური მენტალიტეტი. განა კოლექტიური წერილების წერა მეცნიერებაში საკადრისია? განა ამ გზით უკეთ წარმოჩნდება ჭეშმარიტება? თუ ასეა, მაშინ ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ორასამდე თანამშრომელს შეეძლო ერთობლივად გამოეხატა თავისი ერთგულ-ქვეშევრდომული გრძნობა და სიმართლეს მეტი ხარისხით დადგინდებოდა. ან იქნებ მუსხელიშვილის მეზობლებმა და სხვა ნაცნობებმაც გამოიღონ თავი?

ავტორებმა მეცნიერებაში უსუსურ ადამიანთათვის ნაცნობ ხერხს მიმართეს და ჩემი პიროვნების შეურაცხყოფაზე გადავიდნენ. რა არ მომიგონეს?! ერთადერთი, რითაც თითქოს დამინდეს, იმის თქმა იყო, რომ მე, ასე თუ ისე, ვიცი წერა-კითხვა და შრომისმოყვარეც ვარ (თუმცა არა საჭირო მიმართულებით). ისტორიკოსებს, უპირველესად, მართებთ იმსჯელონ ნაღდ, უტყუარ ფაქტებზე დაყრდნობით. მაგრამ პასუხილის ავტორები ამ მოთხოვნას არად დაგიდევენ.

ისინი წერენ, რომ მე თურმე ხელი მომეცარა და თბილისის უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტის დამთავრება

დიპლომის გარეშე მომიხდა. მაგრამ პასკვილის ერთ-ერთმა ხელმომწერმა, ჩემმა ყოფილმა ლექტორმა, ბატონმა ოთარ ჯაფარიძემ ხომ მაინც კარგად იცის, რომ ზარმაცი და უნიჭო სტუდენტი არ ვყოფილვარ. სადიპლომო ნაშრომის დაცვა, მართლაც, ვერ მოვახერხე, მაგრამ, სამაგიეროდ, მის ბაზაზე საკანდიდატო და სადოქტორო დისერტაციები დავიცავი. "კვაჭობის" უნარიც დიდი მქონია. ამაში სკოლის პერიოდში კომკავშირის წევრობა დამხმარებია (უხერხული კია, ოდესღაც პასიური კომკავშირელობა მიკიჟინონ იმათ, ვინც წლების განმავლობაში კომპარტიის წევრები იყვნენ. პასკვილის ერთ-ერთი ხელმომწერი კი ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის დიდად ენერგიული, აქტიური, თავდაჯერებული პარტკომი გახლდათ). "კვაჭობითვე" მომიხერხებია მოსკოვის უნივერსიტეტში სწავლის გაგრძელება, რისთვისაც შვიდი განსხვავებული საგნის ჩაბარება დამჭირდა. ამ თვისებითვე "გამიჩალიჩებია" საკანდიდატო დისერტაცია.

თურმე მოსკოვში საკანდიდატო დისერტაციის დაცვის შემდეგ (1967 წელს) რაღაც "კლერკის თანამდებობაზე ვმუშაობდი", ხელმოცარული დავბრუნდი საქართველოში და დავინყე მუშაობა გარდაბანში ისტორიისა და მათემატიკის მასწავლებლად. სინამდვილეში ასე იყო: მოსკოვის უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტის დამთავრების შემდეგ ვმუშაობდი "საბჭოთა საისტორიო ენციკლოპედიაში" უმცროს რედაქტორად (კლერკად?). საქართველოში დაბრუნების შემდეგ მცირე ხანს გარკვეული მოსაზრებით (საკანდიდატო დისერტაციის დაცვას სჭირდებოდა) მომიხდა გარდაბნის პროფტექნიკურ სასაწავლებელში პედაგოგობა. დისერტაცია კი დავიცავი ამის შემდეგ. ჩემს განმაქიქებელთა სანაწილმდეგოდ ვიტყვი, რომ მოსკოვში მქონდა შანსი, მემუშავა პრესტიჟულ დანესებულებებში (ფილოსოფიის ინსტიტუტსა და უცხო ენათა ინსტიტუტში). მაგრამ მტკიცედ მჯეროდა, რომ მქონდა ახალი იდეები საისტორიო მეცნიერებაში და ისინი აქ, საქართველოში, უნდა გამომეყენებინა.

მიკიჟინებენ, რომ პოლიტიკური კონიუნქტურის შეცვლის გამო ე.წ. ეროვნულ მოძრაობაში ჩავერთე 9 აპრილის

მომდევნო პერიოდში და უეცრად ვალერიან ადვადის ჯგუფში ამოვყავი თავი. სინამდვილეში, როგორც კი ჩვენში სახალხო ფრონტის იდეა სერიოზულად ჩაისახა და ხორცშესხმა დაიწყო (1988 წლის საქტემბრიდან), უყოყმანოდ ჩავდექი მის აქტივისტთა რიგებში, რადგან მწამდა, რომ ლიტვა-ლატვია-ესტონეთთან ერთად, ამ რესპუბლიკების მსგავსად, საქართველოც თანდათანობით მიაღწევდა დამოუკიდებლობას. შეგახსენებთ იმასაც, რომ 1985 წლიდან გავხდი საზოგადოება "ცოდნის" აქტივისტი, 1987 წლიდან კი დავიწყე აქტიური პუბლიცისტური მოღვაწეობა. ვიყავი საქართველოს სახალხო ფრონტის გამგეობის წევრი. პრინციპული მოსაზრებით, ეს ორგანიზაცია დავტოვე 1990 წლის დეკემბერში და შევედი "ილია ჭავჭავაძის საზოგადოებაში", რომელიც ამ დროს სულაც არ იყო პოპულარული, პირიქით, კრიზისს განიცდიდა. ისტორიის მავან მსახურ ბატონებსა და ქალბატონებს შეუძლიათ შეიტყონ, რომ ამ საზოგადოების გამგეობის წევრად გახდომის თხოვნით კალთები არავისათვის დამიგლეჯია.

რაც შეეხება ვ. ადვადის ჯგუფის წევრობას: ასეთი სურვილი არასოდეს მქონია. ამ პიროვნების გვერდით დავდექი 1991 წლის მაისში, საპრეზიდენტო არჩევნების დროს, ისე რომ "ილია ჭავჭავაძის საზოგადოება" არ დამიტოვებია და ამ მხრივ პარტიული დისციპლინაც არ დამირღვევია.

პასკვილის ავტორები წერენ, თითქოს ხსენებულ საზოგადოებაში ყოფნის დროს რეპუტაცია დიდად შერყეული მქონდა. მაგრამ ჩემი გაგულისებულ-განინმამატებული ოპონენტები ნუ დასჯერდებიან ერთი მხარის აზრს, მოუსმინონ "საზოგადოების" მეორე მხარესაც და ისე დამდონ ბრალი.

წერენ, რომ პარლამენტში მხოლოდ ორი თვე დავყავი. სინამდვილეში პარლამენტარი ვიყავი თითქმის სამი წელი (უფრო ზუსტად, ორი წლისა და ათი თვის განმავლობაში). წერილის ერთ-ერთ ხელმომწერს თავისი ძმისგან, ყოფილი პარლამენტარისგან და სხვებისგანაც შეუძლია შეიტყოს, რომ ორჯერ დავსვი პარლამენტში საკითხი (1994 წელს), დაგვენერა საპროტესტო წერილი და დეპუტატობაზე უარი გვეთქვა. პარლამენტში ვიყავი ერთ-ერთი კომისიის თავმჯდომარე, საკონსტიტუციო კომისიის წევრი. მეგონა, რომ პარლამენტში

საქმიანობისას გარკვეულ შედეგებს მივალწევდი მეცნიერებისა და უმაღლესი განათლების სფეროში. სამწუხაროდ, იმ პარლამენტში ეს ვერ მოხერხდა. დღემდე არ ვკარგავ იმედს, რომ ბოლოს და ბოლოს ველირსებით ისეთ პარლამენტს, რომელსაც გამოადგება ჩემი მოსაზრებები და წინადადებები ამ დარგში. საკითხავია, რა მორალური უფლებით მიკიჟინებს 17 ავტორი პასიურობას?! რა გააკეთეს მათ ჩემზე მეტი ამ ხნის განმავლობაში?

მსაყვედურობენ, რომ მსურდა "მოქალაქეთა კავშირში", შემდეგ ახალ სამთავრობო ბლოკში "შეძრომა" და ამ მიზნით ბატონ ნიკო ლეკიშვილსა და ედუარდ შევარდნაძეს ველაქუცობოდი. მაგრამ ეს ხომ უსაზიზღრესი ცილისწამებაა! "მოქალაქეთა კავშირი" ჩემთვის იმთავითვე მიუღებელი ორგანიზაცია გახლდათ. საიდან დაასკვნეს, რომ ნიკო ლეკიშვილთან ამის თაობაზე "ვჩალიჩობდი"? სხვას რომ თავი დავანებოთ, მავანთ ასაკის გამო მაინც არ უნდა იკადრონ მსგავსი მტკნარი სიცრუის თქმა. რაც შეეხება ედუარდ შევარდნაძესთან კონტაქტს: ასეთი რამ იშვიათად მომხდარა. პარლამენტარის უფლებამოსილების გასვლის შემდეგ, უფრო სწორედ, უკვე ახალი შემადგენლობის დროს, მე, მართლაც, მქონდა სურვილი, შევხვედროდი მას და მესაუბრა ქართული ისტორიოგრაფიის დღევანდელი მდგომარეობის შესახებ. იმედი მქონდა რომ პრეზიდენტი, როგორც განათლებით ისტორიკოსი, ამ თემაზე საუბარს მოისურვებდა. მოგვიანებით კვლავ მივმართე მას, ამჯერად ქართული სახელმწიფოებრიობის იუბილეს აღნიშვნასთან დაკავშირებით. სამწუხაროდ, შეხვედრა არ შედგა. ასე იყო სინამდვილეში, მაგრამ ჩემი ოპონენტების დიდად გამჭრიახმა (თანაც კოლექტიურმა) გონებამ სულ სხვა რამ "აღმოაჩინა".

ბევრ ადამიანთან მაქვს კონტაქტები და მჯერა, ბევრი დამემონებება: არავითარი კომპლექსი არ გამაჩნია ჩემი გვარისა და არათბილისური წარმომავლობის გამო. მე არ მრცხვენია ჩემი წინაპრების რაიმე უკეთური საქციელის გამო და მათ საფლავებს დამშვიდებული სინდისით ვნახულობ.

წერენ თითქოს გრანტის მიღების პირველ წელს წარუადგინე ათიოდ გვერდიანი "რალაც აბდაუბდა ნაწერი, რომელსაც

თითქმის არავითარი კავშირი არ ჰქონია ალებულ პრობლემასთან". ვკითხულობ მსგავს, მართლაც, აბდაუბდას და გაოგნების გრძნობა მიპყრობს: რა დონის ავტორებთან მაქვს საქმე! სიმართლე ის გახლავთ, რომ წარდგენილი ნაშრომი თითქმის ასამდე ხელნაწერ გვერდს შეიცავდა და ეხებოდა ჩვენი ისტორიის ისეთ აქტუალურ პრობლემებს, როგორებიცაა ქართველთა ეთნოგენეზისი, დიაოხისა, სასპერების, იბერებისა და ქართების ურთიერთმიმართების საკითხები. მათი შესწავლის გარეშე ჩვენი ისტორიოგრაფია სრულყოფილი ვერ იქნება. აღმოჩნდა, რომ ამ საკითხების გაგებაში დიდი გაურკვევლობა სუფევს, თუმცა ოპონენტი ისტორიკოსები ამტკიცებენ, რომ გიორგი მელიქიშვილის შრომების წყალობით ისინი დამუშავებულია; რომ ქართველთა ეთნოგენეზისის თაობაზე ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტში სპეციალური საპრობლემო ჯგუფი ათ წელიწადზე მეტია მუშაობს, მაგრამ შედეგები არა და არ ჩანს. შორს ნამიყვანადა თხრობა იმის შესახებ, რაც ამ გრანტებთან დაკავშირებით გადამხდა. ასეთი ბრალდებები მავანთა სინდის-ნამუშზე იყოს.

ოპონენტები ზღაპრების მოყოლასა და მიდებ-მოდებაში საკუთარ თავსაც კი აჭარბებენ, როცა ჩემს შესახებ წერენ: "დ. მუსხელიშვილის საწინააღმდეგო პასკვილის დანერა და გამოქვეყნება იმიტომ გაუადვილდა, რომ იცის, ხელისუფლების ზემდგომ ეშელონებში ზოგიერთს ამით ასიამოვნებს". გაუგებარია, ვის და რა მიზნით უნდა დაევალებინა ჩემთვის ასეთი სტატიის დანერა, უმაღლეს ხელისუფლებაში ვის უნდა დასჭირებოდა მუსხელიშვილის წინააღმდეგ ჩემი ამხედრება?! იქნებ "ლიტერატურული საქართველოს" თანამშრომლებმა, პირველ რიგში, მისმა რედაქტორმა იცის გაზეთში სტატიის დაბეჭდვის საიდუმლოება.

ქართველი ერის, საზოგადოების მტერიც ვყოფილვარ, რადგან ქართული ხასიათის ერთ-ერთ უარყოფით ნიშან-თვისებაზე ვსაუბრობ. პასკვილის ავტორთა თქმით, თუ არა ილიას, სხვას ამის უფლება არ ჰქონია. დავუშვათ, ასეა, მაგრამ ამ შემთხვევაში ხომ სწორედ ილიასეულ უარყოფით შეფასებას ვუსვამ ხაზს!

თურმე ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტში გამართულ თეორიულ სემინარებზე უაზროდ ვლაპარაკობდი ხოლმე არაისტორიული პრობლემების შესახებ. მაგრამ მკითხველს შეუძლია გაერკვენ, რის შესახებაც ვსაუბრობდი, ჩემი ორი ნიგნის "პროფესია ისტორიკოსისა" და "ისტორიულ-ფილოსოფიური ეტიუდების" ორი ნიგნის მიხედვით. განსვენებული გიორგი მელიქიშვილი წამომძახებდა ხოლმე რომ ჩემს მოხსენებებზე მხოლოდ ოთხი-ხუთი კაცი თუ ესწრებოდა, მაგრამ არც თავად გიორგი მელიქიშვილი და არც დავით მუსხელიშვილი ინსტიტუტში ჩემი მუშაობისას ერთხელაც არ გამოსულან მოხსენებით ისტორიის თეორიული საკითხების შესახებ.

ბრალს მდებენ, თითქოს განსვენებული ლოვარდ ტუხაშვილი დავასმინე, რომ იგი შეუფერებელი იყო კათედრის გამგის თანამდებობისთვის. მაგრამ ეს ხომ მოხდა მის მიმართ აშკარად დაპირისპირებით პოლიტექნიკური ინსტიტუტის დიდ სამეცნიერო საბჭოზე (1989 წელს). განა ეს დასმენაა? თანაც მე ხომ პრინციპული მოსაზრებით და არა ანგარებით გავაკეთე ეს? სხვათა შორის, აღნიშნული კათედრის გამგე გახლავთ წერილზე ერთ-ერთი ხელისმომწერი პროფესორი ნანა ზაზარაძე. რატომღაც არ მაგონდება, რომ ჩემთან საუბრისას მას ერთხელ მაინც გამოეთქვას საყვედური ჩემი ამ საქციელის გამო. იქნებ საინსტიტუტო კრებებსა და ჩემ მიერ გამოქვეყნებულ სტატიებში გიორგი მელიქიშვილის წინააღმდეგ გამოსვლებიც დასმენა იყო?!

კვლავ ბრალს მდებენ ქართულ ისტორიოგრაფიაზე თავდასხმებში. მაგრამ ჯერ დავაზუსტოთ, რომ ეს არ ეხება წინა საბჭოურ პერიოდს. სიმართლე ის გახლავთ, რომ, მართლაც, კრიტიკულად ვარ განწყობილი საბჭოური და დღევანდელი ქართული ისტორიოგრაფიის მიმართ. მევანთ კიდევ და კიდევ შევახსენებ, რომ ისტორიოგრაფია, როგორც მეცნიერება არ დაიყვანება მხოლოდ წყაროთმცოდნეობით და ფაქტოგრაფიულ დონეებზე; რომ იგი ეფუძნება სათანადო თეორიას, კერძოდ მეთოდოლოგიას. ივანე ჯავახიშვილის, გრიგოლ ნათაძის, ნიკო ბერძენიშვილის და სიმონ ჯანაშიას შემდეგ მიხდება ამ ელემენტარულ საკითხზე საუბარი. მაგრამ

ერთსა და იმავეს გავიმეორებ, სანამ ამ მხრივ ვითარება არ შეიცვლება. შედეგებიც სახეზეა. მაგალითად, გასულ წლებში ვკამათობდით ქართული სახელმწიფოს წარმოშობის თაობაზე ისე, რომ მოკამათეთა აბსოლუტურ უმრავლესობას წარმოდგენაც არ ჰქონდა სახელმწიფოს ცნებაზე. სხვათა შორის, "ლიტერატურულ გაზეთში" ახლახან გამოქვეყნდა განცხადება მეცნიერებათა აკადემიის ასპირანტურაში მიღების შესახებ. მთელი რიგი ინსტიტუტებისა აცხადებდნენ ასპირანტთა მიღებას დარგის თეორიაში, ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტს კი ასეთი განცხადება არ გაუკეთებია.

მევეანთ აკადემიკოსობასა და დოქტორობას მიაღწიეს ე.წ. მარქსიზმ-ლენინიზმის თეორიული "ბაგაჟით". მაგრამ ამ მოძღვრებას ხომ ამჟამად ყავლი გაუვიდა. ამით, თავის მხრივ, საფუძველი გამოეცალა ქართველ ისტორიკოსთა პრეტენზიებს სერიოზულ მეცნიერებაზე. რა ვქნათ, აღარ შევავსოთ წარმოქმნილი ვაკუუმი?

ამის გაგება არა და არ სურთ ჩემს ოპონენტებს, ხსენებული ინსტიტუტის გრანდ-მამაკაცებსა და სეფე-ქალებს, რომლებიც ჩვეულებრივ გაურბიან ხოლმე ჩემთან ზეპირ თუ წერილობით დიალოგს და მხოლოდ ჭორებით, მითქმა-მოთქმით იფარგლებიან. ამჯერად ისე წარმოადგინეს, თითქოს მარქსიზმ-ლენინიზმის ტიპური წარმომადგენელი ვიყო. თუ ასეა, მაშინ რატომ ვაწყდებოდი ჩემს სამეცნიერო კარიერაში ამდენ წინააღმდეგობას? რატომ მოხდა, რომ სადოქტორო დისერტაციის დაცვა მხოლოდ დანერიდან ექვი წლის შემდეგ შევძელი? რასაკვირველია, მარქსიზმი (ავთენტური) განსხვავებით მევეანთაგან, რომლებსაც იგი ნოე ჟორდანისა, ფილიპე მახარაძისა და იოსებ სტალინის დონეზე აქვთ ათვისებული, მე სერიოზულ სოციოლოგიურ და პოლიტიკონომიურ მოძღვრებად მიმაჩნდა და კვლავაც მიმაჩნია. 17 ხელმოწერისგან (ანონიმ ავტორებს აღარ ვეხები) ერთი მაინც რომ დაინტერესებულიყო, ნახავდა, რომ სპეციალური სტატიები მაქვს დანერილი მონტესკიეზე, ჰეგელზე, ნიკოლოზ დანილევსკიზე, ოსვალდ შპენგლერზე, არნოლდ ტოინბიზე და სხვებზე. მტკიცედ მნამს, რომ ისტორიას ღრმად, საფუძვლიანად ვერ გაიგებ სოციალური ფსიქოლოგიის გარეშე.

აღნიშნული ყაიდის ისტორიკოსთაგან განსხვავებით, ისტორიის ფილოსოფიასა მეთოდოლოგიას ვასწავლიდი თბილისის უნივერსიტეტის სოხუმის ფილიალში, თელავის უნივერსიტეტში. ამით ვასრულებ ბატონი ნიკო ჭავჭავაძის შეგონებას, რომ შევეშვე ხანდაზმული ადამიანებისთვის ჭკუის სწავლებას და ორიენტაცია ავიღო ახალგაზრდებზე (სხვათა შორის, მოზარდებზეც, რისთვისაც სხვებთან ერთად ვიღვნი "დილის ენციკლოპედიაში").

თურმე ისიც საკითხავია, როგორი ფილოსოფოსი ვარ. მაგრამ ხომ შევეცადე, ეს დამემტკიცებინა დისერტაციის არაერთგზის დაცვით. როგორ დავუმტკიცო ეს მავან ემპირიკოს ისტორიკოსებს, არქეოლოგებსა და ეთნოლოგებს? ყოველ შემთხვევაში, მიმაჩნია, რომ არანაკლები ფილოსოფოსი ვარ, ვიდრე მავანნი ამ დარგებში. თანაც ფილოსოფიაში მუშაობა თითქოსდა აბსოლუტურად გამორიცხავდეს რაიმე შეხებას ისტორიოგრაფიასთან (მაშინ რა ვუყოთ ისტორიის ფილოსოფიას?).

ოპონენტების აზრით, ვერა და ვერ ავმაღლდი ისტორიკოსობამდე. თუმცა, გამოქვეყნებული მაქვს წიგნები: "ივანე ჯავახიშვილი. ახლებურად წაკითხვის ცდა", "საქართველოს ისტორიის საკითხები" (ორ ნაწილად), "საქართველოს ძველი ისტორიის საკითხები", "ეროვნული საკითხი". ჩანს, ვერც ამით გავხდი ნანა ხაზარაძის, დევი ბერძენიშვილის, ლიანა დავლიანიძის, ალექსანდრე დაუშვილისა და სხვათა რანგის ისტორიკოსი. დასრულებული მაქვს მოზრდილი ნაშრომი "ილიას მკვლევლობის საიდუმლოება", მალე დავამთავრებ ვრცელ ნაშრომს – "ილიას ფენომენს" და "საქართველოს ისტორიის" პირველ წიგნს. იქნებ მათი დაბეჭდვის შემდეგ მივიღო მავან ისტორიკოსთა მსგავსი სტატუსი (კაცი იმედით ცოცხლობს!).

ჩემს სანაწილმდეგო სტატუას ხელს აწერენ ეთნოლოგებიც. მათ შევახსენებ, რომ როდესაც საზოგადოებრივმა ცხოვრებამ დღის წესრიგში დააყენა ეროვნული იდეოლოგიისა და ეთნიკური თვითშეგნების საკითხები, მათ შესახებ არც ერთი ქართველ ეთნოლოგს კრინტი არ დაუძრავს. იგივე ითქმის ქართული სახელმწიფოებრიობის წარმოშობის საკითხზეც,

თუმცა იგი მათ კომპეტენციაშიც შედის (ბ-ნი გიორგი ჩიტაიაც

ასე ფიქრობდა). ამათ შესახებ კი ნაშრომები მე გამოვაქვეყნე.

მაგრამ ყოველივე ზემოაღნიშნული ხომ არ ეხება ჩემი სტატიის არსს, რომელშიც დ. მუსხელიშვილის უსაფუძვლო აღზევებასა (მეცნიერებაში) და პლაგიატზეა საუბარი. 17-ვე ავტორმა ერთხმად დაასკვნა, რომ პლაგიატორობა არაფერ შუაშია. ბატონებო და ქალბატონებო, აკადემიკოსებო და არააკადემიკოს-პროფესორ-დოქტორებო! კიდევ ერთხელ, სათანადო განწყობის, სიმპათია-ანტიპათიის გარეშე ჩახედეთ სტატიას "ყვარყვარებში მეცნიერებაში", რომელშიც პლაგიატი, ვფიქრობ, ნათლად არის დამტკიცებული. მსგავსი რწმენა სულაც არ ემყარება მხოლოდ აკვიატებას, მსგავსად 17 ავტორისა, რომლებიც ჩემს ნაშრომებში არსებული პლაგიატის შესახებ საუბრობენ. ეს განცხადება შორს დგას მეცნიერებისგან და მხოლოდ ეჭვებით არის ნასაზრდოები. ამით ავტორები ამჟღავნებენ სამართლებრივი შეგნების უდაბლეს დონეს.

ვაყენებ წინადადებას: შეიქმნას ნეიტრალურად, ობიექტურად განწყობილი ისტორიკოსებისა და ფილოლოგებისაგან (ტიქსტოლოგებისაგან) შედგენილი კომისია და ჩემი და დავით მუსხელიშვილის თანდასწრებით გამოიტანონ სათანადო ვერდიქტი. თუ გავმტყუნდები, საჯაროდ, *urbi et orbi*, ვიტყვი უარს დოქტორის ხარისხსა და პროფესორის წოდებაზე და ერთ კრიტიკულ სიტყვასაც კი აღარ დავძრავ დღევანდელ ქართულ ისტორიოგრაფიაზე. თუ მე აღმოვჩნდები მართალი, მაშინ დაპირისპირებულმა მხარემ განაცხადოს უარი ისტორიის დოქტორობასა და აკადემიკოსობაზე, გადადგეს ინსტიტუტის დირექტორის თანამდებობიდან!

მოდით, ასე გადავწყვიტოთ საკითხი!

P.S. "ლიტერატურულ საქართველოში" ჩემს წინააღმდეგ დაბეჭდილი ბინძური პასკვილის საპასუხოდ წერილი გაზეთში მეოთხე დღეს მივიტანე. რედაქტორმა თამაზ წივნივაძემ არ მოისურვა მისი დაბეჭდვა იმ მოტივით, რომ ეს გამოიწვევს

პოლემიკის უწყვეტ ჯაჭვს. რა გამოდის? დაბეჭდავ კრიტიკულ სტატიას მავანის წინააღმდეგ, გამოხტებიან არამკითხე მოამბეები, გაგლანძლავენ და პასუხის გაცემის

უფლებაც არ გაქვს! ამგვარი რამ, ალბათ, მხოლოდ ჩვენს უბედურ ქვეყანაში ხდება. მაგრამ რედაქტორისაგან, რომელიც მოგეხსენებათ, მწერალთა კავშირის თავმჯდომარეც გახლავთ, ერთ რამეს მაინც მივალწიე: ნოემბრის პირველ დეკადაში ამ ორგანიზაციაში გამოვალ მოხსენებით: "ქართული ისტორიოგრაფია დღეს". სწორედ, იქ ვინევე ჩემს ოპონენტებს და გაზეთის დაინტერესებულ მკითხველებსაც.

"ახალი 7 დღე", 17-23 ოქტომბერი, 2003 წელი.

P.P.S. სამწუხაროდ, მწერალთა კავშირში, მომხდარი გართულებების გამოისობით, ჩემი მოხსენება არ წაკითხულა. არც ჩემს შეთავაზებას მოჰყოლია შედეგი. ვიტყვი იმასაც, რომ ჩემზე პასკვილის გამოქვეყნების შემდეგ რამდენიმე ხელმომწერს შეხვედრისას ვუსაყვედურე თუ რატომ იკადრეს ამდენი ტყუილისა და უაზრობების დაწერა. მათ თავი იმით იმართლეს, რომ ტექსტის დაწერაში მონაწილეობა არ მიუღიათ და მხოლოდ ხელი მოაწერეს. მე მზარავს მათი მსგავსი საქციელი და ადვილად წარმოსადგენია, რაკი ასე მოიქცნენ ჩვეულებრივი მიკროკონიუქტურის გამო, რას ჩაიდენდნენ 1937-38 წლების დიდი საბჭოური ტერორის პირობებში. ამასათნავე ხომ მათ დიდი ინტელიგენტობით, ოჯახიშვილობით და თბილისელობით მოაქვთ თავი! მკითხველთათვის საინტერესო იქნება შეიტყონ პასკვილზე ხელმომწერთა სია. აი ისინი, აკადემიკოს-პროფესორ-დოქტორები: მარიამ ლორთქიფანიძე, ოთარ ჯაფარიძე, თინა ოჩიაური, ნანა ხაზარაძე, ვახტანგ ჯაფარიძე, მამისა ბერძენიშვილი, მერი ინაძე, ნუნუ მინდაძე, მანანა ხიდაშელი, თინათინ ყაუხჩიშვილი, ედიშერ ხოშტარია-ბროსე, გურამ გრიგოლია, ლიანა დავლიანიძე, ჯულიეტა რუხაძე, ირაკლი სურგულაძე, დევი ბერძენიშვილი, ალექსანდრე დაუშვილი.

მართლაც, საზოგადოებამ ხომ უნდა იცოდეს "ქემპარიტებისათვის თავგამოდებულთა" სახელები.

ქართული სახელმწიფოებრიობა მამინე 2300 წლისაა!

"თბილისის" 23 ივნისის ნომერში დაიბეჭდა აკად. დავით მუსხელიშვილის რეპლიკა ჩემი ერთი რეცენზიის გამო, რომელიც ეძღვნებოდა საქართველოში სახელმწიფოს წარმოშობის საკითხს. სიმართლე გითხრათ, ნორმალურ სიტუაციაში მე არც უნდა დამენერა იგი. მაგრამ სარეცენზიო კრებულის გამოსვლიდან გავიდა ნახევარი წელი და მას არავინ გამოხმაურებია. თუმცა მასში აღძრული საკითხები მხოლოდ წმინდა მეცნიერული კი არა, არამედ საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მნიშვნელობისაც გახლავთ (ეხება ქართული სახელმწიფოებრიობის იუბილეს აღნიშვნას). მაგრამ რას იზამ, ამავე საკითხზე გაიმართა დისკუსიები "ლიტერატურულ საქართველოში", "საქართველოს რესპუბლიკაში" და სხვაგან, მაგრამ შემაჯამებელი არავინ გამოჩნდა. იგივე ბედი უნდა გაეზიარებინა აღნიშნულ კრებულსაც.

დ. მუსხელიშვილი "მამხილებს" დიდად არაეთიკურ საქციელში, თითქოს მე მკითხველთა დებინფორმირებას ვცდილობ. მაგრამ კრებულში დაბეჭდილი სტატიების უმეტესობა ხომ გამოქვეყნებამდე თვალთაც არ მინახავს. მოსმენასა და წაკითხვას კი, მოგეხსენებათ, ერთნაირი სამეცნიერო მნიშვნელობა არ აქვს. მაშ, რატომ ვარ დებინფორმატორი? როდესაც ოპონენტი წერს, რომ "პირველი ქართული სახელმწიფოს ჩამოყალიბების თარიღი უნდა დაუკავშირდეს ფარნავაზის მოღვაწეობას და ე. ი. (!) ძველი წელთაღრიცხვის IV-III საუკუნეების მიჯნას", ხოლო შემდეგ კი გვიმტკიცებს, რომ ქართული სახელმწიფოებრიობა არსებობდა დიაუხისა და ძველი კოლხეთის (კულხას) საზიოთაც, აქ ხომ ალოგიურობასთან გვაქვს საქმე. თუ ოპონენტს მიაჩნია, რომ მაინცდამაინც გაერთიანებული ქართული სახელმწიფოებრიობის წარმოშობის თარიღი, ე. ი. 2300

წელი უნდა აღვნიშნოთ, მაშინ ფრიად სასურველია დ. მუსხელიშვილმა უფრო გამოკვეთილად წარმოაჩინოს ასეთი პოზიცია და შესაბამისი წინადადებით მიმართოს ხელისუფლებას.

ვერ გავიზიარებ ოპონენტისეულ კატეგორიულ მტკიცებასაც: "არსებობს სრული საფუძველი დაიყენი — დიაუხი აღმოსავლურ-ქართულ სახელმწიფოებრივ წარმონაქმნად ჩაითვალოს". მაგრამ, დიდად სამუხაროდ, მის მიერ მოხმობილი ორი არგუმენტი სრულიადაც არა კმარა წამოყენებული დებულების დასამტკიცებლად. რასაკვირველია, გვიანი ხანის ტაო (ამიერტაო, იმიერტაო) ქართული მხარე იყო, შესაბამისად ქართველები იყვნენ ტაოელებიც, მაგრამ საკითხავია ძველი დიაუხი, მისი მცხოვრები ტაოხები შეადგენდნენ თუ არა ქართულ სამყაროს. გულწრფელად მჯერა, რომ აღნიშნული საკითხის გაგებისას გ. მელიქიშვილი და ი. დიაკონოვი დ. მუსხელიშვილზე და ჩემზე მეტი ავტორიტეტები გახლავან, მათი ფიქრით კი ქვეყანა "დიაუხი", ხალხი "ტაოხები" ხურიტული სამყაროს შემადგენელი ნაწილი იყვნენ. უპირველესად ამას ადასტურებენ დიაუხისთან დაკავშირებული ტოპონიმები და ანთროპონიმები. ოპონენტს შევახსენებთ, რომ დიაუხის გაერთიანების ნაწილის ზანებთან დაკავშირებას ცდილობდა პ. უშაკოვი, ნაწილობრივ გ. მელიქიშვილი (როცა ტოპონიმ "ხალდირიულხის" ჭანური მოდგმის ხალხების საცხოვრისის აღმნიშვნელად თვლიდა). შესაძლოა ტოპონიმი "შეშეთი" იმაზე მიგვითითებდეს, რომ დიაუხის საკმაოდ ფართო გაერთიანებაში ქართველის ნაწილიც ცხოვრობდა (ამას დარწმუნებით ვერ ვიტყვით ქვეყანა "დიდის" თაობაზე).² მაგრამ დიაუხის წამყვანი ეთნოსი რომ ხურიტები იყვნენ და სახელმწიფოებრიობაც მათი შექმნილი გახლდათ, ამაზე სერიოზული კამათი არ უნდა წარმოებდეს. სხვათა შორის, რაც შეეხება აკად. გრ. გიორგაძის ბოლოდროინდელ მსჯელობას დაიყენი და დიაუხი ორ სხვადასხვა გაერთიანებად და ხალხად წარმოადგინოს და ისინი დაუკავშიროს ქართველურ მოდგმას, კიდევ უფრო არადამაჯერებელია, ვიდრე აკად. დ. მუსხელიშვილისეული განხილული არგუმენტაცია.

გაოცებული ვარ იმით, რომ თუმცა ოპონენტი კარგად

იცნობს ნიკო ბერძენიშვილის საისტორიო-გეოგრაფიული ხასიათის მოსაზრებებს, მაგრამ სავსებით უგულებელყოფს მისეულ აზრს ძველ კოლხეთში სახელმწიფოებრიობის შესახებ და სათანადო გეოგრაფიული ფაქტორის არახელსაყრელობას შესაბამის ისტორიულ პროცესში. საერთოდ, დ. მუსხელიშვილს ვურჩევდი, რომ ფრიად სერიოზულ საკითხებზე მსჯელობისას, მათ შორის ძველ კოლხეთში სახელმწიფოებრიობის არსებობის პრობლემაზე, მხოლოდ ორიოდ გვერდით კი ნუ შემოიფარგლება, არამედ პატივი დაგედოს და ვრცელი, ლოგიკურად დასაბუთებული მსჯელობა შემოგვთავაზოს. კარგი იქნებოდა ეს შემოგვთავაზოს საისტორიო გეოგრაფიის პოზიციიდანაც, რომლის საგანს იგი ძალზე ფართოდ განმარტავს.

ახლა ოპონენტის ერთი ფსიქოლოგიური დაკვირვების თაობაზე მოგახსენებთ. თითქოს, გულის სიღრმეში გამჩენია კომპლექსი "შემდგარ" დისკუსიაში განცდილი მარცხისა და ამიტომაც შევცდილვარ ნამდვილი კვალის დაფარვას. ჩემს წინა საგაზეთო გამოსვლაში არ შევხებივარ პროფ. ო. ლორთქიფანიძისეულ არგუმენტებს. მოხარული ვარ, რომ ამჯერად შესაძლებლობა მეძლევა მათზე შევჩერდე.

დავინწყებ 1975 წელს მომხდარი სამეცნიერო ფაქტიდან. მაშინ "ვიპროსი ისტორიი"-ში ოთარ ლორთქიფანიძემ შოთა მესხიასთან და ნოდარ ლომოურთან ერთად გამოაქვეყნა ისტორიკოს გიორგი სოსელიას საწინააღმდეგო სტატია, რომელშიც "რკინისებური ლოგიკით" საბუთდებოდა ძველ საქართველოში მონათმფლობელური საზოგადოების (ფორმაციის) არსებობა. მაგრამ მართალი იყო სწორედ გიორგი სოსელია და ამაზე დღეს აღარავინ კამათობს. მეორე ფაქტს კი ადგილი ჰქონდა 1971 წლის მაისში, როდესაც მაშინდელ ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში განიხილებოდა "საქართველოს ისტორიის ნარკვევების" პირველი ტომი. კვლავ მომიწევს ვრცელი გამეორება. მაშინ ოთარ ლორთქიფანიძემ სასტიკად გააკრიტიკა ნიგნის XV თავი, რომლის ავტორი იყო ბატონი ანდრია აფაქიძე. პროფ. ოთარ ლორთქიფანიძის ეს გამოსვლა აისახა ჟურნალ "ცისკრის" იმავე წლის ოქტომბერში გამოქვეყნებულ სტატიაშიც სათაურით

“საქართველოს ისტორია ასე არ უნდა იწერებოდეს”. მართალი გითხრათ, გაოგნებული დავრჩი აღნიშნული ორივე გამოსვლით. დემაგოგიას არ მივმართავ და ისე ვამბობ, რომ ბატონი ანდრია აფაქიძე ნამდვილად კარგად იცნობს ძველი საქართველოს ქალაქებს და, კერძოდ, იმ ხანის კულტურას, მაგრამ მისმა ოპონენტმა საქმე ისე წარმოადგინა, რომ ხსენებულ XV თავში (დიდი ფორმატის 123 გვერდზე) თითქოს არაფერი ფასეული არ ყოფილიყო და მხოლოდ უამრავ წვრილმან შეცდომასა და უზუსტობაზე შეჩერდა. პასუხად ბ-ნი ანდრია აფაქიძე წერდა: “ვინ დაიჯერებს, რომ მიუდგომელმა რეცენზენტმა, მით უფრო სპეციალისტმა, აბსოლუტურად ვერაფერი დადებითი ვერ ნახა მთელს წიგნში (უფრო ზუსტად XV თავში – გ. ყ.) იმისათვის, რომ ორიოდ შესაფერისი სიტყვა წამოსცდენოდა. ო. ლორთქიფანიძის ხერხი ხელში დაიჭიროს ეს სქელტანიანი წიგნი, ითვალოს და ითვალოს კორექტურული შეცდომები, ამუქოს და აფერადოს ნაკლოვანი მხარეები და იმავე დროს გვერდი აუაროს ათას სიახლეს, ათას სიკეთეს – საქმით დაინტერესებულისა და მეცნიერების გულწრფელი მსახურებისათვის საკადრისი არ არის”.³ ბატონი ანდრია კარგად ჩაულრმავდა ოპონენტისეულ კვალიფიკაციებს და წინასწარმეტყველურად აცხადებდა: “რჩება ყველაფერი ეს ო. ლორთქიფანიძისეულ ლექსიკურ ფონდში, ალბათ სამუდამოდ” (იქვე).

ისტორია კვლავ განმეორდა 30 წლის შემდგომ. ჩემეულ წიგნაკში პროფ. ო. ლორთქიფანიძემ ვერაფერი, აბსოლუტურად ვერაფერი დადებითი ვერ ნახა (ისე, ელემენტარული მოჩვენებითობა თუ დიპლომატია მოთხოვდა ერთი-ორი კარგი სიტყვაც დასცდენოდა!) და ეს მაშინ, როცა მავანთა მსგავსად ამ საკითხით მხოლოდ ბოლო ხანს როდი დავინტერესებულვარ, არამედ მაინტერესებს სამი ათეული წლის მანძილზე და მის შესახებ რამდენიმე სტატიაც კი მაქვს დაბეჭდილი. სხვათა შორის, ზოგიერთი მათგანი მაშინ ანტიმარქსისტულად იქნა აღქმული და კვალიფიცირებული. განსაკუთრებით ეს ითქმის სახელმწიფოს წარმოშობის სხვადასხვანაირ გზებზე, თუმცა მავანთ ახლა იგი საკვებით ბანალურად ეჩვენებათ.

ეს ვრცელი ექსკურსი იმიტომ დამჭირდა, რათა მეჩვენებინა

პროფ. ო. ლორთქიფანიძისათვის ერთობ დამახასიათებელი ჭარბი სუბიექტივიზმი. ახლა გადავალთ უშუალოდ საკითხის არსზე. პროფ. ო. ლორთქიფანიძის მიერ მოხმობილი არგუმენტაცია ძველ კოლხეთში სახელმწიფოებრიობის არსებობის შესახებ არსებით სიახლეს არ შეიცავს და ძირითადად იმეორებს ძველ – სიმონ ჯანაშიასეულ და გიორგი მელიქიშვილისეულ შეხედულებებს. მაგრამ, მოდით, კრიტიკულად განვიხილოთ მსგავსი პოზიცია. სახელმწიფოებრიობა კოლხეთში თითქოს წარმოიშვა ძვ. წ. XI თუ X საუკუნეში,⁴ ზოგჯერ ამ თარიღად გვათავაზობენ VIII, VII, VI საუკუნეებს. ასახელებენ აგრეთვე ძვ. წ. V საუკუნესაც, მაგრამ ნუთუ არაფერს გვეუბნება ქრონოლოგიის მხრივ შეხედულებათა აღნიშნული სხვადასხვაობანი?

სივრცობრივად, ტერიტორიულად ურარტულ წყაროებში მოხსენიებული კულხა\კოლხა რიგ ისტორიკოსთა აზრით მდებარეობდა ჭოროხის შუა წელზე და ქვემოთში. ზოგიერთის აზრით კი იგი მოიცავდა მთელ დასავლეთ საქართველოს და მეტიც, სამხრეთ-დასავლეთით ტრაპეზუნტამდე აღწევდა. რომელ ამ მოსაზრებათაგანს დავუჯეროთ? (სხვათა შორის, ქართველ ისტორიკოსთა და არქეოლოგოსთა აღნიშნული ქრონოლოგიური და გეოგრაფიული შეუსაბამობანი ნათლად აჩვენა რუსმა ისტორიკოსმა (ერთხანს საქართველოში მოღვაწემ) ანა ბოლტუნოვამ.

გ. მელიქიშვილის აზრით კულხა\კოლხაში წამყვანი რეგიონი იყო ჭოროხის აუზი სათანადო ბუნებრივი რესურსებით (მეცხოველეობისათვის ვარგისი ფართო საძოვრები, სპილენძის მადნის სიუხვე და მისთ.). კერძოდ პროფ. ო. ლორთქიფანიძე მიიჩნევს, რომ კულხა\კოლხას ცენტრი რიონისპირეთში მდებარეობდა. მანვე, როგორც ჩანს ტიმ სევერინის მოგზაურობის შთაბეჭდილებით, შემოგვთავაზა მოსაზრება ძველ (ძვ. წ. XIII საუკუნიდან მოყოლებული) რიონისპირა კოლხეთში ფართო გაერთიანების (ლამის პოლიტიკური ხასიათისა!) თაობაზე. მაგრამ სადაა შესაბამისი ფაქტები?!

ჯერ კიდევ სიმონ ჯანაშია დასაშვებად თვლიდა ძველ კოლხეთში გვაროვნულ-ტომობრივი წყობილების არსებობის

შესაძლებლობას თითქოსდა სახელმწიფოს წარმოქმნის შემდგომაც, საუკუნეების განსაულობაში. ამასვე იმეორებენ დღესაც, მაგრამ მსგავსი აზრი ხომ ეწინააღმდეგება ეთნოლოგიის ელემენტარულ დებულებებს?

თუ დავუშვებთ, რომ კოლხეთში მეფობდა აიეტიდების (თუ აიეტიანთა) დინასტია, მაშინ ეს უნდა ვიგულისხმოთ ძვ. წ. XIII საუკუნის დასაწყისიდან მოკიდებული მაინც, რაც სრული აბსურდია.

ძველ კოლხეთში VI საუკუნეში (ძვ. წ.) სახელმწიფოს წარმოშობის არგუმენტად მოაქვთ ხოლმე მონეტის მოჭრის ფაქტი. მაგრამ ამჟამად რიგი ქართველი არქეოლოგებიც კი (გიორგი დუნდუა, გურამ ლორთქიფანიძე და ამირან კახიძე) თვლიან, რომ ე. წ. კოლხური თეთრი ფაზისში (ბერძენთა პოლისში, ქალაქ-სახელმწიფოში) იჭრებოდა.⁵

ყოველივე აღნიშნულის შემდგომ ძალზე მიჭირს ვირწმუნო ძველ კოლხეთში სახელმწიფოს არსებობა. ვიმეორებთ, თუ ეს პოლიტიკური ინსტიტუტი აქ არსებობდა ლამის ძვ. წ. XIII საუკუნიდან ანდა ძვ. წ. X საუკუნიდან მოყოლებული ვიდრე მას პონტო დაიპყრობდა (ძვ. წ. I ს. დასაწყისის ახლო ხანაში), მაშინ ხომ უნდა გვექონოდა სახელმწიფოებრიობის ისტორიული ნაშთები, მათ შორის დამწერლობის სახით. მოვიგონოთ ისიც, რომ ძვ. წ. V საუკუნის ბოლოს ჩვენი დასავლური წინაპრების ტერიტორიაზე გადაიარა ბერძენთა 10-ათასიანმა ლაშქარმა, რაც აღწერილი იქნა კიდევ ქსენოფონტეს "ანაბისისში". მაგრამ არ ჩანს, რომ აქ სახელმწიფოებრიობა არსებობდა. აღნიშნულის გამოა, რომ ძველ კოლხეთში სახელმწიფოებრიობის არსებობისა არა სჯერათ რუს ისტორიკოსებს. ძალზე ვეჭვობთ, რომ მსგავსი რამ მათ მხოლოდ შოვინიზმის გამო მოსდიოდათ. არა სჯეროდა ეს, როგორც უკვე მივუთითებდით, ნიკო ბერძენიშვილსაც, რომლის პატრიოტულ გრძნობა-შეგნებაში ეჭვს ვერავინ ვერ შეიტანს.

ყველაფერი ამის თაობაზე დაწვრილებით ვწერდი ბროშურაში "საქართველოში სახელმწიფოს წარმოშობის საკითხი" და პასუხებში პროფ. ო. ლორთქიფანიძისა და სხვათა მიმართ. მაგრამ, სამწუხაროდ, ნამდვილი დიალოგი

მართლაც ვერ შედგა, ამისათვის კი შესაფერისი ფსიქოლოგიური მზაობა გახლავთ საჭირო.

მოგახსენებთ შემდეგსაც, როდესაც 1954 წელს ისტორიის ინსტიტუტში გაიმართა დისკუსია იმავე საკითხზე (მთავარი მომხსენებელი იყო გ. მელიქიშვილი), მონაწილეთა დიდი უმრავლესობის აზრით საქართველოში სახელმწიფოს წარმოქმნის თარიღი უნდა დაკავშირებოდა ძვ. წ. IV-III საუკუნეების მიჯნას. ამდენად დისკუსანტებმა არ გაიზიარეს გ. მელიქიშვილის მიერ თარიღის წინ გადაწევის მცდელობა. ვიტყვი იმასაც, რომ 1998 წელს ისტორიისა და ეთნოგრაფიის სამეცნიერო საბჭოს წევრებს აკადემიის პრეზიდიუმმა მიმართა შეკითხვით, თუ ქართული სახელმწიფოს წარმოქმნის რომელი თარიღი უნდა აღნიშნულიყო. უმეტესობა შეჩერდა 2300 წელზე. მაგრამ, როდესაც იმავეს ვამტკიცებ, ინსტიტუტის საბჭოს წევრები სდუმან. ჩანს, ერთია საკითხზე საღი აზრის არსებობა და მეორე – მეცნიერულად არგუმენტირებული აზრი. მაგრამ როცა მოცემულ შემთხვევაში ისინი კრინტს არ ძრავენ, დგება არა მხოლოდ მეცნიერული, არამედ ელემენტარული ეთიკის საკითხიც.

აქვე იმასაც დავსძენ, რომ დღევანდელ ქართველ ისტორიკოსებს, მათ შორის დ. მუსხელიშვილს, უჭირთ იმის გაცნობიერება, რომ საისტორიო მეცნიერებას სათანადო თეორია ესაჭიროება. კერძოდ, როდესაც სახელმწიფოს რაობასა და წარმოშობაზე ვმსჯელობთ, ოდენ საღი აზრის, ყოველდღიური აზროვნების დონეზე არ უნდა დავრჩეთ. ამისათვის არც მხოლოდ თანამედროვე უცხოელ ავტორთა ჩამოთვლა კმარა (როგორც ამას სჩადის ო. ლორთქიფანიძე). არის საკითხები, რომელთა გააზრებაც თეორიის გარეშე შეუძლებელია. ამის გაკვეთილი მოგვცა კერძოდ აღნიშნულმა "დისკუსიამაც".

იქნებ გავარღვიოთ მოჯადოებული წრე და ვისწავლოთ ნამდვილი დიალოგი, რაც გულისხმობს მეორე მხარის გულდასმით მოსმენას. ამის გარეშე კი ჩვენში წარმოებულ დისკუსიებს ოდენ ბუტაფორიული ხასიათი ექნება, რისი ნიშნებიც მოგვცა გასული წლის ივნისში ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტში შემდგარმა თაყყრილობამ. ხოლო

როდესაც დიალოგის ხელოვნებას დავეუფლებით და თანაც კრიტიკულ აზროვნებასაც ვისწავლით, მაშინ ისიც გაირკვევა, თუ "ვინ ვინ არის" თანამედროვე ქართულ მეცნიერებაში.

"თბილისი", 3 ივლისი, 2001 წ.

უკანასკნელი წლების მანძილზე ჩვენში სახელმწიფოებრიობის თაობაზე მიმდინარე დისკუსიის გაშლისას აკადემიკოს დავით მუსხელიშვილს თავისი პოზიცია ნათლად, გავრცობილად არ ჩამოუყალიბებია. ისე, საინტერესო კი იყო მას ეს გაეკეთებინა. ჯერ-ერთი, რაც არ უნდა იყოს იგი აკადემიკოსის ტიტულს ატარებს, მეორე, ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის დირექტორია და მესამეც, აქვს პრეტენზია საისტორიო მეცნიერების თითქოსდა დამოუკიდებელი (არა დამხმარე) დისციპლინის — ისტორიული გეოგრაფიის შემდგომი განვითარებისა, რომელიც პოლიტიკური ევოლუციის, კერძოდ, სახელმწიფოს წარმოშობის საკითხსაც იკვლევს. და აი, ჟურნალ "ანალების" ამა წლის მეორე ნომერში დაიბეჭდა მისი სტატია "საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიის წარმოქმნის ისტორიულ-გეოგრაფიული და ეთნიკურ-გეოგრაფიული და ეთნიკურ-კულტურული საფუძვლები", რომელშიც ავტორი ცდილობს გადმოსცეს თავისი პოზიცია აღნიშნული საკითხზე.

დავით მუსხელიშვილის ფიქრით, პირველი სახელმწიფო ("პოლიტიკური სისტემა"?!) საქართველოში გაჩნდა თითქოს ძვ. წ. II ათასწლეულის შუახანს კოლხეთის დაბლობსა და ჭოროხის აუზში (იმეორებს პროფ. ოთარ ლორთქიფანიძისეულ თვალსაზრისს. ისე, უნინ არაერთხელ დაუფიქსირებია 2500 წელი). ამდენად, გამოდის, რომ ქართული სახელმწიფოებრიობის ისტორია თითქმის 3500 წელს მოითვლის, მაგრამ ჟურნალის ამავე გვერდზე (16) აღნიშნულია, რომ "ძვ. წ. I ათასწლეულის დასაწყისისათვის ვარაუდობენ კოლხეთის ("კოლხას") სამეფოს ჩამოყალიბებას. თუ ასეა, მაშინ აღნიშნულ დიდ ისტორიულ მოვლენას საქართველოში 3000-წლოვანი ისტორია ჰქონია. ამასთანავე ავტორი გვამცნობს, რომ "საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიის ჩამოყალიბება" ათას წელს მოითვლის (გვ. 12), მაგრამ, როგორც ვიცით, ერთიანი საქართველოს სამეფოს

(სახელმწიფოს) წარმოშობა ბაგრატ მესამის ზეობაში მოხდა. ასე რომ, თუ ავტორისეულ ზემომოტანილ მოსაზრებებს დავემყარებით, შესაბამისი პროცესი 2000 თუ 2500 წელი მაინც გაგრძელებულა.

დავანებოთ თავი აღნიშნულ ქრონოლოგიურ შეუსაბამობებს და შევეცადოთ გავიზროთ ბატონ ოთარ ლორთქიფანიძისა და დავით მუსხელიშვილის მიერ მოხმობილი არგუმენტაცია, ძველ დასავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში სახელმწიფოს წარმოქმნის შესახებ. როგორც ვხედავთ, მისი ტერიტორია ვრცლად იყო გადაჭიმული, მაგრამ თუ მსგავს ფანტაზიას მოვიშველიებთ, მაშინ მტკვრის ზემონელი (შემდგომში კოლა, არტაანი, ერუშეთი), გვიანდელი სამცხე, დღევანდელი ჯავახეთის დასავლეთი ნაწილი და ტრაპიზონის სანახები, თითქმის მდინარე ღალისამდე (როგორც ამას მიიჩნევდა სიმონ ჯანაშია), სადაც კოლხები ცხოვრობდნენ, ერთიან სახელმწიფოში შემავალ ტერიტორიაზე უნდა წარმოვიდგინოთ. მაგრამ მსგავსი რამის დაჯერება ყოვლად შეუძლებელია.

ავტორი ხაზგასმით მიუთითებს, რომ პირველი სახელმწიფოები მოიცავდნენ მცირე ტერიტორიებს (ეყრდნობა იგორ დიაკონოვის 1956 წელს გამოქვეყნებულ წიგნს). კერძოდ, ასევე ყოფილა ძველ ქართლშიც, მაგრამ ელემენტარული სამეცნიერო ეთიკა მოითხოვდა აღნიშნულიყო, რომ ანალოგიური აზრი ძველი ქართლის მიმართ კარგა ხანია რაც გამოთქვა ნოდარ ლომოურმა. ამჯერად კი სხვა რამეს აღვნიშნავთ: თუ კერძოდ ქართლში მართლაც ასე იყო და მცირე პოლიტიკური წარმონაქმნების გაერთიანება ერთიანი სახელმწიფოს ფარგლებში მოხდა გვიან, ძვ. წ. IV საუკუნის ბოლოს, მაშინ მსგავსი ისტორიული პროცესის განვითარება უნდა დავუშვათ "ძველი კოლხეთის სამეფოს" მიმართაც. აქედან გამომდინარე, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ სახელმწიფოებრიობა აქ, წვრილი სამეფოების სახით, 3000 თუ 3500 წელზე უფრო უნინ გაჩენილა.

რაკი სიტყვამ მოიტანა, იმასაც აღვნიშნავთ, რომ თავის დროზე აღმოსავლეთ საქართველოში განვითარებული იყო ბრინჯაოს მეტალურგია, საკმაოდ მაღალ დონეზე იდგა აგრეთვე

მიწათმოქმედება და მომთაბარე მეცხოველეობა. მაშინ რატომ დაგვიანდა ასე ამ რეგიონში სახელმწიფოს წარმოშობა? სტატიაში ვკითხულობთ: "აღმოსავლეთ საქართველოში ერთიანი სახელმწიფოს ჩამოყალიბება ცოტა უფრო გვიან ივარაუდება" (გვ. 16), მაგრამ 1200 თუ 700 წელი "ოდნავ უფრო გვიანი ხანაა?"

დავით მუსხელიშვილის ვარაუდით, თითქოს აღნიშნული (ძველი კოლხური) სახელმწიფოს ცენტრი ჭოროხის ქვემოწელზე ან შავი ზღვის მიმდებარე სანაპიროზე კი არ მდებარეობდა, არამედ ქუთაისში, მაგრამ რაც ამ ქალაქის არქეოლოგიური შესწავლილობით ვიცით, მსგავსი დაშვება ყოვლად უნიადაგოა.

დავით მუსხელიშვილი მსჯელობს მოსახლეობის ჯერ "ხევებად", შემდეგ "დიდ ხევებად" და "ქვეყნებად", შემდგომ კი, ერთ ქვეყნად გაერთიანებაზე, რასაც თითქოს ყოველთვის შესაბამისი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება ედო საფუძვლად. მაგრამ მსგავსი შეხედულება ხომ ნიკო ბერძენიშვილს ეკუთვნის, რის შესახებაც განსაკუთრებით მისეულ "საქართველოს ისტორიის საკითხების" მერვე ტომში ფართოდ არის ლაპარაკი. დიდად სამწუხაროდ, ავტორი ამ გარემოებას ერთხელაც კი არ აღნიშნავს (სხვათა შორის, ასევე იქცევა სხვა მსგავს შემთხვევებშიც).

ბატონი ნიკო ბერძენიშვილი – ჭეშმარიტად მოაზროვნე ისტორიკოსი თავის დროზე დიდად იყო დაინტერესებული საქართველოს ძველი ისტორიის საკითხებითაც. ამ მხრივ მას მშვენიერი იდეები ჰქონდა, რაც სათანადო შესწავლას მოითხოვს. დღემდე კი, დიდად სამწუხაროდ, ეს პრეროგატივა მხოლოდ ერთ პირს ეკუთვნოდა... მაგრამ გამოჩენილი მეცნიერის გარდაცვალების შემდეგ საბჭოთა კავშირში ფართოდ გაიშალა დისკუსიები ძველი ისტორიის კარდინალურ საკითხებზე, რის შედეგადაც ბევრი რამ ახლებურად იქნა დანახული. ამის გაგებას კი ვერ მოვთხოვთ იმას, ვისაც ისტორიის თეორიაზე წარმოდგენა არა აქვს და მოსმენაც კი არ შეუძლია. შედეგიც აშკარაა, როდესაც დავით მუსხელიშვილი გადმოსცემს ხოვლეგორის ან უჯარმის ისტორიას ანდა საისტორიო გეოგრაფიის (როგორც დამხმარე საისტორიო დისციპლინის!) სხვა ცალკე საკითხებს, მაშინ

იგი სასარგებლო საქმეს აკეთებს და მის მიმართ პრეტენზიები ნაკლებად აღიძვრის. მაგრამ როცა იგი ცდილობს დიდი პრობლემების კვლევა-ძიებას (ვგულისხმობთ მისეულ "საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხების" ორტომეულს), მისი აზრების გაცნობა კრიტიკული აზროვნების მკითხველებზე არცთუ სასიამოვნო შთაბეჭდილებას სტოვებს. აღნიშნულის მიზეზი ძალზე ადვილი გასაგებია: სათანადო თეორიული ცოდნის გარეშე დიდ პრობლემებთან შეჭიდება მარცხისათვის არის განწირული! მეორე მხრივ ამიტომაცაა, რომ ნიკო ბერძენიშვილისეული და ავტორისეული მიდგომები გეოგრაფიული ფაქტორის მნიშვნელობის საკითხისადმი ძალიან განსხვავებულია.

მოცემულ შემთხვევაში დავით მუსხელიშვილი არ ცდილობს გაიზაროს სახელმწიფოს ცნება, კერძოდ დაადგინოს მისი სტრუქტურა, გვაროვნული წყობილების დებინტეგრაცია-დაშლის შემდგომ მისი წარმოშობის გზები. კერძოდ, დიდად ანგარიშგასანევია აღიარება შემთხვევებისა, როდესაც სახელმწიფო დაპყრობის შედეგად წარმოიშობა. ამ საკითხს, როგორც ცნობილია, საბჭოთა კავშირში ტაბუ ჰქონდა დადებული. ახლა კი, დროა დავფიქრდეთ აღნიშნული ფაქტორის მოქმედებაზე ძველი საქართველოს მიმართ (მართლაც, თუ ჰქონდა ძველ კოლხეთში ადგილი სახელმწიფოს წარმოქმნას, ეს მოხდა იმანენტურად, კოლხების მიერ ზანებისა და ეგრების დაპყრობით, ასევე ძველ ქართლშიც (მესხების მიერ ადგილობრივი მოსახლეობის დაპყრობით, თუ უფრო გვიან ლაზების მოსვლით?), მაგრამ მსგავსი პრობლემების დასმას დავით მუსხელიშვილი და მისი თანამოაზრენი (ამ საკითხში) ჩვეულებრივ გაუბრძნო ხოლმე და ოდენ ლიტონი ფრაზებით იფარგლებიან. ამასაც რომ თავი დაეანებოთ, მეტი ანგარიშის განევა გვმართებს ლოგიკისათვის (ფორმალური). ყოველივე აღნიშნული კი დიდად ჭკუის სასწავლებელი უნდა იყოს ჩვენი ახალგაზრდა და მომავალი ისტორიკოსებისათვის.

განხილული სიტატიის მიმართ სხვა შედარებით წერილმანი ხასიათის შენიშვნებიც გვაქვს.

ჟურნალის მეთორმეტე გვერდზე ვკითხულობთ, რომ

“საქართველოს ერთიანი სახელმწიფო ჩამოყალიბდა მას შემდეგ, რაც ქართველი ერი ჩამოყალიბდა”. ამ შემთხვევაში კი ავტორი მიუთითებს თავის 1980 წელს გამოქვეყნებულ ნიგნს. მაგრამ, მოგეხსენებათ, კომუნისტური იდეოლოგიის ბატონობისას მსგავსი აზრის გამოთქმა იოლი არ გახლდათ. ყოველ შემთხვევაში, დავით მუსხელიშვილს მაშინ ეს არ გაუკეთებია და მიუთითებული ნიგნის შესაბამის სქოლიოში მსგავს აზრს ვერ ვხვდებით.

ძველ საქართველოში (ქართლ-კოლხეთში) გამავალი დიდი სავაჭრო სატრანზიტო გზის მოხსენიებისას მიუთითებულია თვითონ ავტორისა და ოთარ ლორთქიფანიძის 1999 წელს დაბეჭდილი ერთობლივი სტატია. მაგრამ საკითხის თაობაზე სტატიები დაბეჭდილი ჰქონდათ ზ. იამპოლსკისა და გ. გოზალიშვილს 1956 წელს.

პლუტარქე არ ყოფილა რომაელი მწერალი (გვ. 18); იგი ბერძნული წარმომავლობისა იყო და თანაც ისტორიკოსი გახლდათ და არც II საუკუნის დასაწყისში (იგულისხმება ახ. წ.) უცხოვრია (იგი ცხოვრობდა 46-120 წლებში).

ლაზების პირველსაცხოვრისი შავი ზღვის უკიდურეს ჩრდილო-დასავლეთში (საქართველოს თვალსაზრისით) ყოფილა (გვ. 18), მაგრამ ასეთ თამამ მტკიცებას სერიოზული არგუმენტაცია ესაჭიროება. მცდარად მიგვაჩნია ჯავახეთის მიმართ “მთური ეკონომიკის” მტკიცება (გვ. 12). დიდად საეჭვოა, რომ “ძველი კახეთის ფეოდალური სამთავროს ეკონომიკური სიძლიერის საფუძველი მეცხოველეობა უნდა ყოფილიყო” (გვ. 14). როგორც ვიცით, ასე იყო საქართველოს მთიანეთში, ბარი კი დიდი ხანია ამალლდა ეკონომიკური განვითარების ასეთი დონიდან.

სტატია მთავრდება იმის აღნიშვნით, რომ საქართველოშიც იმდროინდელ ვითარებაში სხვადასხვა ხალხების წარმომადგენლები შემოსახლდნენ. ასე რომ, თითქოს ჩვენი ტერიტორია იმთავითვე მონოეთნიკური იყო. მაგრამ ივანე ჯავახიშვილი, ნიკო ბერძენიშვილი, სიმონ ჯანაშია, გიორგი მელიქიშვილი, ოთარ ჯაფარიძე და თვითონ, სტატიის ავტორიც ხომ არაერთგზის აღნიშნავდნენ და აღნიშავენ ხოლმე ჩვენს ტერიტორიაზე არაქართველთა ცხოვრების ფაქტს უკვე

უძველეს ხანაშივე.

და ბოლოს, ისტორიკოსისათვის მიუტევებელია დანეროს "XVI საუკუნის კახეთის მეფე ლევანი" (გვ. 13). ეთიკური თვალსაზრისით დიდად საჩოთირო უნდა იყოს შემდეგი: ავტორის მიერ გამოქვეყნებული 59 სქოლიოდან 28 შემთხვევაში საკუთარი ნაშრომებია მითითებული, რაც ალბათ, თავისებურ რეკორდად უნდა ჩაითვალოს.

აღნიშნული გამოსმაურების მთავარი მიზანი ავტორის გაბიაბურების სურვილი როდია. ამ მაგალითზე გვინდოდა წარმოგვეჩინა ის კრიტიკული, შემაშფოთებელი სიტუაცია, რაც დღევანდელ ქართულ ისტორიოგრაფიაში სუფევს და რასაც, თავის მხრივ, სათანადო ქმედებანიც უნდა მოჰყვეს.

"თბილისი", 1 დეკემბერი 2001 წ.

საქართველოს ისტორიული პროცესის ცალკეული საკითხების კვლევა-ძიება, რაც ქართულ ისტორიოგრაფიაში კვლავაც ხდება, აუცილებელი გახლავთ, მაგრამ ამგვარ ანალიზს სინთეზიც უნდა მოსდევდეს. ამ მხრივ მდგომარეობა კი ფრიად არააღმაკმაყოფილებელია. მიზეზი გასაგებია: თუ კვლევა-ძიება ემპირიულ დონეზე მრავალ მკვლევარს ხელეწიფება, სინთეზის, განზოგადების დონეს სხვანაირი ყაიდის ისტორიკოსები სჭირდება. თუმცა ბევრს ჰგონია, რომ ისტორიული პროცესის ნაწილ-ნაწილ შემეცნების შედეგად მთლიანი სურათის შექმნა ადვილად შეიძლება მექანიკური გაერთიანება-გამთლიანების გზით.

მსგავს მცდელობას ვაწყდებით დავით მუსხელიშვილის ახლახან გამოქვეყნებულ წიგნში "საქართველო IV-VIII საუკუნეებში". ავტორი, როგორც ცნობილია, ძირითადად საისტორიო გეოგრაფიის სპეციალისტი გახლავთ. ამჯერად კი მან საქართველოს ისტორიის თითქმის ოთხასწლიანი პერიოდის გადმოცემა მოინდომა.

შეგახსენებთ, რომ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის დადგენილებით ჩაფიქრებულია საქართველოს ისტორიის ოთხტომეულის გამოცემა, მაგრამ მისი ავტორები ძველებური, საბჭოური აზროვნების დონისა არიან. მსგავს შემთხვევაში მათ ძალისხმევას იგივენაირი ბედი ელით, როგორც "საქართველოს ისტორიის ნარკვევების" რეატიომეულისას.

ვნახოთ, თუ როგორ გაართვა თავი დ. მუსხელიშვილმა დასახულ ამოცანას. თუ ემპირიული დონის კვლევა-ძიებისას ისტორიის თეორიის საჭიროება ასე თუ ისე არ იგრძნობა, შედარებით დიდი საკითხების, კერძოდ, ქვეყნის ისტორიული პერიოდების შემეცნება გარკვეული თეორიის გარეშე შეუძლებელია. რას ვხედავთ სარეცენზიო ნაშრომში ამ მიმართებით?

ავტორი ოპერირებს მარქსისტული სოციოლოგიისა და

ისტორიისათვის ძირითადი კატეგორიებით: "საზოგადოებრივი ფორმაცია", "საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაცია", "სოციალურ-ეკონომიკური ბაზისი", "საწარმოო ძალები", "პოლიტიკური ზედნაშენი", "სოციალური კლასი". წიგნიდან ისიც აშკარად ჩანს, რომ ავტორი აღიარებს ისტორიული მატერიალიზმის მთავარ დებულებას, რომ საზოგადოების ეკონომიკა წარმოადგენს საფუძველს სოციალური, პოლიტიკური და სულიერი პროცესების განვითარებისათვის. შესაბამისად, იგი აზროვნებს პირველყოფილი თემური, ადრეკლასობრივი და ფეოდალური საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციების თვალთახედვით. ეს ყველაფერი სავსებით ბუნებრივად მიმართა, მაგრამ მიჩნდება საფუძვლიანი ეჭვი იმის თაობაზე, რომ ავტორისეული მსგავსი შეხედულებანი ტრადიციული საბჭოური, ე.წ. მარქსისტულ-ლენინური მსოფლმხედველობა-ფილოსოფიიდან მოდის. გარდა ამისა, დ. მუსხელიშვილი სავსებით იგნორირებს შესაბამისი აზრების ავტორებს და იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც მათეულ მოსაზრებებს გადმოსცემს.

თქმა არ უნდა, რომ დ. მუსხელიშვილს საქართველოს შესაბამის პერიოდზე ბევრი უმუშავია, გასცნობია სათანადო ლიტერატურას, მაგრამ, დიდად სამწუხაროდ, განეული შრომის შედეგი ერთობ მოკრძალებული გვეჩვენება. კერძოდ, ძალზე მერთალი და ამორფული გახლავთ ისტორიული პერიოდის განზოგადებული სურათი, რაშიც იგრძნობა, რომ ავტორის, როგორც ისტორიკოსის, ამპლუა, ძირითადად, საისტორიო გეოგრაფოსობაა. აღნიშნულს ემატება ისიც, რომ წიგნი დაწერილია მძიმე ენით და მისი აღქმა-გაგება თვით პროფესიონალ ისტორიკოსებსაც კი გაუჭირდებათ, არა თუ მკითხველთა უფრო ფართო წრეს, რომელთათვისაც, აგრეთვე, როგორც ანოტაციაში ვკითხულობთ, განუთნილია იგი. აღქმა გაძნელებულია იმიტაც, რომ ცალკეულ დიდ საკითხებს ეძღვნება ცალკე, მთლიანი თავები, რომლებიც არაა დაყოფილი პარაგრაფებად.

ზემოთქმულს დავუმატებდით არალოგიკურობასა და არათანმიმდევრულობას, საეჭვო ზოგად დებულებებს, რისი მაგალითებიც წიგნში უხვად მოიპოვება.

თითქოს ფეოდალური საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციის განვითარებას ადგილი ჰქონდა "პირველყოფილი თემური წყობილების დაშლის საფუძველზე" (გვ. 401, 407). მაგრამ ხომ კარგადაა ცნობილი, რომ პირველყოფილი თემური საზოგადოების გადასვლა მონათმფლობელურზე ანდა ფეოდალურზე უშუალოდ როდი მომხდარა, არამედ განსაკუთრებული, სპეციფიკური ტიპის საზოგადოების საფუძველზე, რომელსაც კარლ მარქსი "აზიური" ან "აღმოსავლური წარმოების წესით" აღნიშნავდა. მის შემდგომ კი მარქსისტულ-სოციალურ თეორიაში მას "ადრეკლასობრივ საზოგადოებასაც" უწოდებენ. ქართულ ისტორიოგრაფიაში საკითხი ნათლადაა გარკვეული სიმონ ჯანაშიას, გიორგი მელიქიშვილის და სხვათა შრომებით. მაშ საიდან მოდის მსგავსი გაუგებრობა?

სარეცენზიო წიგნში ვკითხულობთ: "ფეოდალიზმი "სახელმწიფოებრივი" ფორმითაც არსებობდა, როდესაც სრულიადაც არ იყო საჭირო და აუცილებელი მეთემეთათვის პირადი თავისუფლების წართმევა და მათი საკუთრების ექსპროპრიაცია" (გვ. 432). ამ აზრის მტკიცებისა კი ავტორი ეყრდნობა საბჭოთა ისტორიკოს ნ. თ. კოლესნიცკის ერთ სტატიას. მაგრამ დავანებოთ თავი ამ უკანასკნელს, დასავლურ მეცნიერებაში ხომ დიდი ხანია არსებობს, კერძოდ აღმოსავლეთში, მარადიული ფეოდალიზმის კონცეფცია. თქმულიდან გამომდინარე, დ. მუსხელიშვილი ჩვენს მთიანეთში (მთაში) "სახელმწიფო ფეოდალიზმს" ხედავს (იქვე). თუ ასე გახლავთ, მაშინ ფეოდალიზმი აღნიშნული ფორმით გაჩენილა უკვე ფარნავაზის ზეობაში, ე. ი. ძვ. წ. აღ. IV საუკუნის ბოლოს.

ახ. წ. აღ. IV საუკუნე, ავტორის შეხედულებით, თვალსაჩინო ტეხილს წარმოადგენდა ფეოდალიზმის განვითარებაში. იგი წერს: "დღეს ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიღებული შეხედულებით IV ს. არის ის მიჯნა, საიდანაც უკვე შეიძლება საუბარი ქართველი ხალხის საზოგადოებრივი განვითარების თვალსაზრისით ფეოდალური ურთიერთობების დამყარების შესახებ" (გვ. 401). მაგრამ ეს დებულება საეჭვოდ რჩება. დავუშვათ, რომ საზოგადოების გაქრისტიანების შემდეგ

ადგილი ჰქონდა წარმართული ტაძრების საკუთრების უდიდესი ნაწილის ექსპროპრიაციას, რომელიც გადავიდა მეფის (ან სახელმწიფოს) და ეკლესიის ხელში. მაგრამ მთელი ქვეყნის (ქართლი, ეგრის-ლაზიკა) მასშტაბით ხომ ფეოდალური საკუთრება კვლავ მაინც უმნიშვნელოდ იქნებოდა განვითარებული, ხოლო სასოფლო თემები, შესაბამისად მათი საკუთრება — კვლავ ფართოდ გავრცელებული. აქედან გამომდინარე, საზოგადოების ეკონომიკა წინანდებურად მეთემე გლეხების შრომაზე იქნებოდა დაფუძნებული.

თითქოს უკვე IV საუკუნეში (ახ. წ. აღ.) შექმნილი სოციალურ-ეკონომიკური ვითარება გამორიცხავდა აღმოსავლური დესპოტიის არსებობას (გვ. 6). მაგრამ მსგავსი მსჯელობა ზედაპირულად გამოიყურება. ჯერ ერთი, ქართული ისტორიოგრაფიის გამოჩენილი წარმომადგენლები: სიმონ ჯანაშია და ნიკო ბერძენიშვილი IV-V საუკუნეების საქართველოში (კერძოდ ქართლში) დესპოტიის არსებობას მიუთითებდნენ. რაკი ასეა, მაშინ ავტორს უნდა მოეტანა დამაჯერებელი არგუმენტები მათი შესაბამისი შეხედულების გასაბათილებლად. და მეორე, როგორ გავიზაროთ ისტორიული სიტუაცია ფარნავაზიდან მოკიდებული: ჰქონდა თუ არა აქ ადგილი დესპოტიას?

ავტორი ხშირად ლაპარაკობს ეკონომიკურ პროგრესზე. თითქოს იგი ხდებოდა IV-V საუკუნეებში, VI-VIII საუკუნეებში, კერძოდ, ძველი საზოგადოებიდან ფეოდალიზმზე გადასვლა მომხდარა სწორედ სანარმოო ძალების ზრდის კვალობაზე. თითქოს შემდგომი ხანის პოლიტიკური ცვლილებებიც ამავე საფუძველზე ხდებოდა. მოგეხსენებათ, ასე ფიქრობდნენ სიმონ ჯანაშია და ნიკო ბერძენიშვილი. მაგრამ ფაქტია, რომ ისინი მსგავსი მტკიცებისას უშუალოდ ისტორიის ფაქტებიდან კი არ ამოდიოდნენ, არამედ ამით ხარკს უხდიდნენ ე. წ. მარქსიზმ-ლენინიზმის სათანადო წარმოდგენას, რომლის მიხედვითაც ანტიკური საზოგადოების წიაღში ფეოდალიზმის წარმოშობა თითქოსდა ეკონომიკური აღმავლობის გზით მოხდა, მაგრამ შესაბამისი ისტორიის დიდი ფაქტები სულ სხვა რამეს ამტკიცებს. იგივე ითქმის მომდევნო საუკუნეების მიმართაც. ამიტომ სიმონ ჯანაშიასეული და ნიკო ბერძენიშვილისეული

მსგავსი მოსაზრებანი ოდენ დეკლარაციული ხასიათისა იყო და ეკონომიკური მატერიალიზმიდან გამომდინარეობდა. სამწუხაროდ, ამასვე ვხედავთ დ. მუსხელიშვილის სარეცენზიო ნაშრომშიც. მართლაც წარმოუდგენელია, რომ საქართველოში სპარსელთა, ბიზანტიელთა, ხაზართა და არაბთა ხშირი შემოსევებისა და დაპყრობების პირობებში (ხარკის ძლევის პირობით), მოსახლეობის შემცირებისას საწარმოო ძალების პერმანენტულ აღმავლობას ჰქონოდა ადგილი.

იმ ხანის პირობებში, როდესაც წარმოების ტექნიკა ძველებური რჩებოდა, საწარმოო ძალთა განვითარება უნდა დამყარებოდა ხალხთმოსახლეობის ზრდას. ამდენად, ავტორს არ შეეძლო, გვერდი აექცია ისტორიული დემოგრაფიისათვის. მაგრამ დემოგრაფიულ სიტუაციას ერთი-ორჯერ კი ახსენებს, მაგრამ კვლავ დეკლარაციულად, კონკრეტულობის გარეშე.

ასევე ეკონომიკური დეტერმინიზმის გამოვლინებად მიგვაჩნია ავტორის მტკიცებულება, რომ ეკონომიკა ყოფილა საფუძველი ქართლში ასურელ მამათა წარმატებული მოღვაწეობისა (გვ. 248-49).

საისტორიო გეოგრაფიის სპეციალისტი შესაძლებლად თვლის, რომ VIII ს-ის შუა ხანებში დასრულდა ადრეული ფეოდალიზმის ეტაპი და დასაბამი მიეცა ახალ ისტორიულ ეტაპს (ასევე ფიქრობდა ნიკო ბერძენიშვილი). თავის მხრივ, იგი უპრიანად თვლის შესაბამისი ხანისათვის "ფეოდალური რევოლუციის" ცნების მიყენებას (ეყრდნობა რა საბჭოთა ისტორიკოს იური ბესსმერტნის 1984 წელს გამოქვეყნებულ სტატიას), მაგრამ VI საუკუნესთან მიმართებაში ხომ მსგავსი ცნებით ოპერირებდა სიმონ ჯანაშია?

ღირს შეხსენებად, რომ 1973 წელს დაბეჭდილ გიორგი მელიქიშვილისეულ ნიგნში "ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება და საქართველოში ფეოდალურ ურთიერთობათა განვითარების ზოგიერთი საკითხი" (რისთვისაც ავტორს ორი წლის შემდეგ ივანე ჯავახიშვილის სახელობის პრემია მიეკუთვნა) ადრეფეოდალური პერიოდი მოტანილია XI-XII საუკუნეების ჩათვლით. თავის დროზე ამ "ნოვაციას", ორიოდ ისტორიკოსის გარდა, ყველამ, მათ შორის სარეცენზიო ნიგნის ავტორმა, ნაუყრუა. ცხადია, გ.

მელიქიშვილს აღნიშნული მტკიცებულებისათვის რაღაც საფუძველი ჰქონდა, მაგრამ დ. მუსხელიშვილმა მის კრიტიკას ამჯერადაც მხარი აუქცია. მეტსაც ვიტყვოდით, ნიგნში საერთოდ არ მოიხსენია, ასეთი რამ კი სერიოზული მეცნიერებისათვის წარმოუდგენელია. საისტორიო გეოგრაფიის წარმომადგენლისაგან მოულოდნელი უნდა იყოს ჯავახეთის მთად გამოცხადება (გვ. 30-31), რომელიც თითქოს, როგორც ასეთი, მიბმული იყო ბართან -ქართლთან (იქნებ თრიალეთი და დმანისის პლატოც ასევე უნდა წარმოვიდგინოთ?). მაგრამ ხომ კარგად ვიცით, რომ ჯავახეთის ეკონომიკური პოტენციალი და მის ბაზაზე სოციალური და პოლიტიკური განვითარება მკვეთრად განსხვავდებოდა საქართველოს მთიანეთის სოციალური ევოლუციისაგან. ეს კი იმიტომ ხდებოდა, რომ ჯავახეთი და მისი. ზეგანს წამოადგენდა.

აღოგიკურობის საჩვენებლად მოვიტანთ შემდეგ მაგალითებს. 32-ე გვერდზე ჰერები მიჩნეულია ქართველთა მონათესავე ტომებად. მაგრამ სხვაგან (გვ. 36, 38, 40, 41) ისინი ალვანური მოდგმის მოსახლეობად არიან გამოცხადებული. 447-ე გვერდზე მითითებულია, ნიკო ბერძენიშვილის მიხედვით, რომ სპერები (სასპერები) არაქართი ტომი იყო, მაგრამ ამავე გვერდზე ისინი იბერთა წინაპრებადაა მოხსენიებული. როგორ გავიგოთ ეს შეუსაბამობა? აგრეთვე ძალზე გვიჭირს გავიაზროთ შინაარსი "სვანთა ტომის მეფისა" (გვ. 298).

ავტორის მტკიცებით "ძვ. წ. აღ. II ათასწლეულის მეორე და I ათასწლეულის პირველი ნახევარი ე. წ. სამხედრო დემოკრატიის (კვლავ მარქსისტული ცნება გახლავთ, გ. ყ.) ხანაა" (გვ. 445). ამაში სავსებით ვეთანხმებით, მაგრამ სხვა დროს დ. მუსხელიშვილი, სხვა მავან ისტორიკოსთა დარად, ქართული სახელმწიფოებრიობის გაჩენას ქრონოლოგიურად უკავშირებს ძვ. წ. აღ. X საუკუნეს. თუ ამჯერად საკითხის თაობაზე შეხედულება შეიცვალა, მაშინ სათანადო არგუმენტაციის მოხმობა გახლდათ საჭირო.

ასევე კარგი იქნებოდა, ავტორს ეჩვენებინა, თუ რატომ იყო ბიზანტიის იმპერია იმდროინდელი მსოფლიო ცივილიზაციის ცენტრი (გვ. III). თუ ასეა, მაშინ ამ იმპერიის

გადაგება-გადაშენება უდიდესი ისტორიული კატაკლიზმი უნდა ყოფილიყო მსოფლიოს მასშტაბით.

138-ე გვერდზე თანდართულ რუკაზე აღნიშნულია "ჩხუმნი". საკითხავია, თუ რას ნიშნავს იგი: მაკროტოპონიმს თუ ეთნონიმს? V საუკუნის (ახ. წ. აღ.) მიმართ "საინგილოს" ხმარება (გვ. 164) ანაქრონიზმად მიგვაჩნია. ალბათ, კორექტურაა, როცა 167-ე გვერდზე ვხვდებით სიტყვა "ლიმიტროფულს", ცხადია, უნდა იყოს "ლიმიტროპული".

ბიზანტიელი მხედართმთავარი ირინე კი არ იყო (ქალის სახელი საიდან ექნებოდა?) (გვ. 221), არამედ ირენე.

357-ე გვერდზე მოხსენიებულია "კეისარი იუსტინიანე", მაგრამ ამ შემთხვევაში (ახ. წ. აღ. 686 წლისათვის), რა თქმა უნდა, საგულისხმოა არა ცნობილი იუსტინიანე I (527-65 წწ.), არამედ იუსტინიანე II. იგივე პიროვნებაა საგულისხმო 705-11 წლებისათვის (გვ. 364). მცდარია ხმარება "თურქეთის კაგანატისა" (გვ. 242), ასევე "ომიიდელთა დინასტიისა" (გვ. 356). შუამთა ჰერეთში კი არ მდებარეობდა (გვ. 254), არამედ კახეთში.

და ბოლოს, აღვნიშნავთ ერთ დიდ, მეტსაც ვიტყვოდით, კურიოზულ გაუგებრობას. ნიგნში, რომელიც აგრეთვე ქრისტიანული კულტურის საერთაშორისო ცენტრის ეგიდით არის გამოცემული, ერთი, მცირე პარაგრაფიც კი არაა, რომელშიც სპეციალურად იქნებოდა გადმოცემული ქართული კულტურის ისტორია IV-VIII საუკუნეებში.

ნიგნის შეფასების თაობაზე ჩვენეული დასკვნა მკითხველთათვის მოულოდნელი არ იქნება. მასზე დ. მუსხელიშვილს ბევრი უმუშავია, მაგრამ, სამწუხაროდ, შედეგი განეული შრომის შესაბამისი როდია. აღნიშნულ პერიოდზე წარმატებით მუშაობდნენ ივანე ჯავახიშვილი, სიმონ ჯანაშია, ნიკო ბერძენიშვილი, ნოდარ ლომოური, ანრი ბოგვერაძე, თამარ გამსახურდია და სხვანი. ვეჭვობთ, რომ დ. მუსხელიშვილს მათი ნააზრევ-ნაფიქრალისათვის ბევრი რამ ახალი მიემატებინოს. იგი ან იმეორებს წინამავალ ისტორიკოსთა აზრებს, მაგალითად საწარმოო ძალების განუხრელი ზრდის, VIII საუკუნის ბოლოსათვის ადრეფეოდალური პერიოდის დასრულების შესახებ, ანდა

საკუთარ მოსაზრებებს არადამაჯერებლად ამტკიცებს. ყოველივე აღნიშნულის საფუძველზე, დიდად ვეჭვობთ, რომ დ. მუსხელიშვილის ახლახან დასტამბული წიგნი ქართული ისტორიოგრაფიის სერიოზული შენაძენი ყოფილიყოს. მეორე მხრივ, მისი ამგვარი ხასიათი გვიჩვენებს საქართველოს ისტორიის ოთხტომეულის წარუმატებელ დებიუტს.

"ახალი განათლება", 2003 წლის 6-12 ნომბერი.

“ლიტერატურულ საქართველოში” ა/ნ 14 ივლისს გამოქვეყნებულ სტატიაში “ყვარყვარობი მეცნიერებაში” მე უკვე მივუთითებდი აკადემიკოს დავით მუსხელიშვილის უბადრუკ სამეცნიერო და მორალურ ავლადიდებაზე. მხოლოდ საბჭოთა და პოსტსაბჭოთა საქართველოს პირობებში თუ გახდებოდა შესაძლებელი პლაგიატორის გადოქტორება და გააკადემიკოსება, შემდეგ-ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტში გადირექტორება.

ახლო ხანებში დ. მუსხელიშვილს დაბადების 75 წელი შეუსრულდა. მისმა დიდად ერთგულმა გარემოცვამ არ დააყოვნა და ამ თარიღის აღსანიშნავად სამეცნიერო კრებული დაბეჭდა. თაყვანისმცემლები თავს არ იზოგავენ კერძოდ თავიანთი შეფის დირექტორობის ოთხი წლის გაზვიადებული ხოტბა-დიდებისაგან. თუ ინსტიტუტის ვაზირს – დირექტორის მოადგილეს (სამეცნიერო ნაწილში) ალექსანდრე დაუშვილს დავუჯერებთ, “ინსტიტუტის ფერისცვალება სახეზეა”. უახლოესი ქვეშევრდომის დევი ბერძენიშვილის მიხედვით, აქ გაჯანსაღებულია მორალურ-ფსიქოლოგიური კლიმატი, შექმნილია შემოქმედებითი, მეგობრული ატმოსფერო, უფრო კონკრეტულად, ადგილი ჰქონია დიდ შრომით ენთუზიამს, კოლეგიალობას, ზრუნვას ინსტიტუტის საერთო ინტერესებისათვის. მაგრამ მსგავს პირთ მინდა შევახსენო შემდეგი: ისინი წინა დირექტორის – გიორგი მელიქიშვილის დროსაც ხომ თავს გვაჩვენებდნენ, რომ ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტში ყველაფერი რიგზე იყო, ხოლო თუ ვინმე იმაღლებდა ხმას არსებულ უკეთურობათა სამხილებლად და აღმოსაფხვრელად, მათი ხმა რჩებოდა “ხმად მალაღაბდებისა უდაბნოსა შინა”. ახლა კი მავანნი, როგორც ვხედავთ, აშკარად აღიარებენ ახლო წარსულის მანკიერებებს, მაგრამ უმეტესად იმ მიზნით, რათა წარმოაჩინონ ამჟამინდელი დირექტორის “დიდი დამსახურებანი”. ვაღიარებ, რომ წინანდელ ვითარებასთან შედარებით ინსტიტუტში გარკვეული დადებითი ცვლილებები მოხდა, რაშიც დირექტორს ალბათ ძალზე მცირე დამსახურება თუ მიუძღვის. სამეცნიერო,

ინტელექტუალური პოტენციალი კვლავ უნინდელია. მორალურ-ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით კი მდგომარეობა კიდევ უფრო დაქვეითდა. სახელდობრ, დიდი გაქანება ჰპოვა "ძმა ბიჭობა-დაქალობამ", დირექტორის მიმართ დიდად მლიქვნელური ატმოსფეროს შექმნამ, ფავორიტიზმმა და მისთ. ახალ ვითარებაში ინსტიტუტში ნათლად გამოიკვეთა "ახალი არისტოკრატია" და "პლებსი". ცხადია, ელიტა, არისტოკრატია ინტელექტუალურ-ზნეობრივი ნიშნით კი არ ჩამოყალიბდა, არამედ დირექტორისადმი მლიქვნელობა-მაამებლობით.

როგორც ინსტიტუტის მრავალ თანამშრომელთა შორის, ისე მის გარეთ ბევრთათვის ნათელია დაწესებულების პასიური როლი ეროვნული იდეოლოგიის შემუშავებასა და საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში. მაგრამ ამ თვალნათლივობის საწინააღმდეგოდ კრებულში წარმოდგენილი რიგი ავტორებისა სხვაგვარად წარმოსახავენ მწარე სინამდვილეს. მათ მიხედვით ინსტიტუტი თავგამოდებული მებრძოლი ყოფილა პრეზიდენტყოფილი შევარდნაძის ზეობისას ქვეყანაში გაბატონებული უკუღმართობების წინააღმდეგ. ხოლო ამ საქმეში მათი დირექტორი თურმე ხმალამოლებული მებრძოლი ყოფილა. მაინც რაში გამოიხატა დ. მუსხელიშვილისა და ინსტიტუტის დიდი შემართება ამ მიმართულებით? როგორც კრებულიდან ვტყობილობთ, ინსტიტუტის საერთო კრებას 2000-2001 წლებში ორი წერილი გამოუგზავნია ან უკვე ექსპრეზიდენტისადმი, რომლებშიც აუწყებდნენ ქვეყანაში შექმნილ მძიმე მდგომარეობას. ამ წერილებს ე. შევარდნაძე არ გამოხმაურებია. გაუგზავნიათ მესამე წერილიც. თვითონ დ. მუსხელიშვილის მიხედვით, "ბოლო წერილს კი (პრეზიდენტმა, გ.ყ.) უკვე რეზოლუცია დაადო და სახელმწიფო მინისტრს, პარლამენტის თავმჯდომარეს და მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდენტს მისი გაცნობა და მასზე რეაგირება დაავალა" (იხ. მისეული ინტერვიუ გაზეთ "ხვალინდელ დღეში", 1 ივლისი, 2003 წელი). ესაა და ეს.

მაგრამ ამაზრზენი სხვა რამ გახლავთ. აღნიშნულ "ეპისტოლეებში" ოდენ მთავრობისა და ბიუროკრატის კრიტიკაა მოცემული, თვითონ მაშინდელი პრეზიდენტის მიმართ კი

სრული სიჩუმეა დაცული. კიდევ მეტი, კორესპოდენტის კითხვაზე სჯეროდა თუ არა რესპოდენტს, კერძოდ დ. მუსხელიშვილს, იმისა, რომ პრეზიდენტი რეაგირებას მოახდენდა მიმართვაზე (ამჯერად მესამეზე) "რადიკალი", "შეურიგებელი" დ. მუსხელიშვილი პასუხობდა: "იმედი რომ არ გვქონდეს, უკვე მესამე წერილს აღარ გავაგზავნიდით. ქვეყანაში უკვე ათი წელიწადია ყველაფერი უკან მიდის, საგარეო პოლიტიკაშიც კი წაგებული ალმოვწნით. არც მთავრობა აკეთებს არაფერს და არც აპარატი (?)". რასაკვირველია, ამგვარ დიდ ცოდვებში, თუ დ. მუსხელიშვილს დაუფუჯერებთ, პირადად დ. შვეარდნაძეს არავითარი წვლილი არ მიუძღოდა.

აღნიშნულთან დაკავშირებით ერთ რამესაც მოგახსენებთ. 2000-2001 წლებში, მე, მაშინ ჯერ კიდევ ხსენებული ინსტიტუტის თანამშრომელმა, რამდენჯერმე მივმართე ინსტიტუტის დირექტორის მოადგილეს (თვითონ დირექტორთან კარგა ხანია არავითარი კონტაქტის სურვილი არ მქონია), რათა ინსტიტუტისა და სხვა სამეცნიერო დაწესებულებების გაერთიანებული ძალისხმევით დისკუსია გაგვემართა საქართველოს მომავალი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მოწყობის თაობაზე. გეკითხებით, სხვა რომელ დაწესებულებას, თუ არა აღნიშნულ ინსტიტუტს ევალება თავისი კომპეტენტური აზრი გამოთქვას საკითხზე და სათანადო რეკომენდაცია მიანოდოს ქვეყნის ხელმძღვანელობას. მითუმეტეს რომ ინსტიტუტის აწინდელი დირექტორი დ. მუსხელიშვილი, მავანთა შეხედულებით, საისტორიო გეოგრაფიის "ქართული სკოლის" ლამის შემქმნელია. მაგრამ ინსტიტუტის მესვეურებმა დისკუსიის გამართვას თავი აარიდეს. ცხადია, რატომაც: არ მოისურვებს ურთიერთობა გაემწვავებინათ რესპუბლიკის მაშინდელ ხელმძღვანელობასთან. სხვათა შორის, ამ გარემოებამაც მიიბიძგა იმისაკენ, რომ წამოვსულიყავი ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტიდან.

მოგეხსენებათ, ორი ნოემბრიდან მოყოლებული საქართველოში მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ძვრები ხდება. დიდად სამწუხაროდ, არც ინსტიტუტს და არც მის დირექტორს მათს შესახებ დღემდე არ გამოუხატავთ თავიანთი დამოკიდებულება. (სხვათა შორის, მათ შეეძლოთ მიეხადათ

ფილოსოფიის ინსტიტუტისათვის, რომლის თანამშრომლებმა არა თუ დააფიქსირეს თავიანთი კრიტიკული დამოკიდებულება ხელისუფლებისადმი, არამედ მოითხოვეს კიდეც ახალი, ნორმალური არჩევნების ჩატარება (ამის შესახებ იხ. გაზ. "24 საათი", 13 ნოემბერი).

ერთ-ერთი ერთგული ქვეშევრდომთაგანი დ. მუსხელიშვილს დიდ მოქალაქეობრივ სიქველედ უთვლის იმას, რომ "ეს პრინციპული, თანამედროვე (!) მეცნიერი არასოდეს არც ერთ პარტიას არ მიმხრობია". მოსაწონი საქციელია, რომ ეს უკანასკნელი არ ყოფილა კომპარტიის წევრი, მაგრამ ნუთუ 1987 წლიდან მოკიდებული საქართველოში მისთვის ერთი მისაღები პარტია თუ სხვა პოლიტიკური გაერთიანებაც კი არ აღმოჩნდა. მეხსიერება მთლად არ დაგვიკარგავს და კარგად გვახსოვს, რომ 75 წლის იუბილარი ერთ-ერთი თავგადაკლული აქტივისტი იყო ჯერ კიდეც თავის დროზე და მით უფრო ახლა მთლად ოდიოზური საზოგადოება "თბილისელისა" (მოქცავშირის წინაპარისა).

ყოველივე აღნიშნულიდან გამომდინარე, მაშ რაში გამოიხატება დ. მუსხელიშვილის რადიკალური შემართება, კრიტიკული დამოკიდებულება წინანდელი ხელისუფლებისადმი?

კრებულში მოთავსებულია თვითონ იუბილარის მეცნიერებათა აკადემიის ("დიდი აკადემიის!") პრეზიდიუმში გამოსვლის ტექსტი — ინსტიტუტის ოთხი წლის მუშაობის ანგარიშგება. აქაც აშკარად სჭარბობს ინსტიტუტის სინამდვილის ვარდისფერი სათვალით ხედვა. მიუხედავად ქვეყანაში გამეფებული საერთო კრიზისისა, ამ დანესებულებაში ყველაფერი კარგად ყოფილა, ერთადერთი სიძნელე მხოლოდ ფინანსური შეჭირვება თუა.

კონკრეტულად რა წარმატებებზეა საუბარი?

როგორც თვითონ დ. მუსხელიშვილი წერს, "პირველ რიგში აღსანიშნავია ქართველი ხალხის ეთნოგენეზის საკითხების კომპლექსური დამუშავება". ორი წლის წინათ ინსტიტუტში მართლაც მოენყო დისკუსია აღნიშნულ საკითხზე. მაგრამ, დიდად სამწუხაროდ, პრობლემის გადანაცვლებაში რაიმე სერიოზულ წინსვლას ადგილი არა ჰქონია. ეს მით უფრო გამაოგნებელია, რომ ინსტიტუტში 11-12 წელია რაც არსებობს სპეციალური

საპრობლემო ჯგუფი პროფ. ნანა ხაზარაძის ხელმძღვანელობით. მაგრამ მიუხედავად ამისა, ვიმეორებ, შედეგები (უპირველესად საპრობლემო ჯგუფის ხელმძღვანელის მხრივ) ერთობ კნინი აღმოჩნდა.

აქვე ვკითხულობთ: "ასევე დისკუსიის საგანი გახდა ქართული სახელმწიფოებრიობის წარმოშობის დროსა(!) და პირობების შესახებ. არგუმენტირებულად დადასტურდა ქართველი ისტორიკოსების ძირითადი ნაწილის შეხედულებანი საქართველოს ძველი სახელმწიფოს წარმოშობის პერიოდის შესახებ და ამხილა ამ საკითხში არსებული დილეთანტიზმი". შეგახსენებთ, რომ აღნიშნული დისკუსია ჩატარდა 2001 წლის ივნისში. იგი დაეფუძნა ჩემეულ ბროშურას: "საქართველოში სახელმწიფოს წარმოშობის საკითხი", რომელშიც ვამტკიცებდი, რომ რომ ქართული სახელმწიფოებრიობის წარმოქმნის თარიღის დაკავშირება ძვ. წ. X და თუნდაც V-VI საუკუნეებთან მეცნიერულ საფუძველსაა მოკლებული, რომ მას ადგილი ჰქონდა ფარნავაზის დროს (ძვ. წ. 300 წლის ფარგლებში). "დილეთანტიზმი", რაზედაც დ. მუსხელიშვილი ლაპარაკობს, სწორედ ჩემეული შეხედულების თაობაზეა მინიშნებული. მაგრამ რა მეცნიერული ფასეულობის დებულებებით იქნა გაბათილებული ჩემი მოსაზრება აღნიშნული დისკუსიის დროს? გულწრფელად, მთელი ობიექტურობით ვფიქრობ,—არაფრით. მოკამათენი იმდენად დაბალი დონისა აღმოჩნდნენ, რომ ელემენტარული რამ — სახელმწიფოს ცნებაც კი არ ჰქონდათ დადგენილ- გაცნობიერებული. თვით ის ფაქტიც, რომ მთავარი "იდეური მოტორი" სანინაალმდეგო იდეისა გახლდათ ამ საკითხში მართლაც დილეთანტი, პროფანი აყად. მ. ლორთქიფანიძე ხომ მრავლისმეტყველია.

ხსენებულ დისკუსიას თვითონ დ. მუსხელიშვილი არ ესწრებოდა. მაგრამ ამის შემდგომ ჩემსა და მას შორის გაზეთ "თბილისში" ორჯერ გაიმართა პოლემიკა აღნიშნულ საკითხზე. მაგრამ ვერც მე და ვერც მრავალმა მკითხველმა მაშინ ვერ შეიტყო თუ რა პოზიციას იცავდა დ. მუსხელიშვილი, რომელსაც ვითარცა საისტორიო გეოგრაფიის (თითქოსდა ფართო აზრით) წარმომადგენელს უთუოდ უნდა ჰქონოდა პოზიტიური სათქმელი. თავის ახლახან გამოქვეყნებულ წიგნში "საქართველო IV-VIII საუკუნეებში" დ. მუსხელიშვილი წერს:

"ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე და I ათასწლეულის პირველი ნახევარი ე.წ. "სამხედრო დემოკრატიის" ხანაა, რომელიც ხასიათდება ტომთა შორის ინტენსიური სავაჭრო-კულტურული და სავაჭრო ურთიერთობებით" (გვ. 445). თუ ასეა, მაშინ რატომ ეთანხმება ავტორი ძვ. წ. X საუკუნეში ქართული სახელმწიფოებრიობის წარმოშობის თვალსაზრისს? მაშ რატომაა ჩემეული შეხედულება დილექტანტიზმი? თუმცა მსგავსმა აღიარებამ დ. მუსხელიშვილს სულაც არ შეუშალა ხელი "ემტიციებინა", რომ ძვ. წ. VIII – VI საუკუნეებში, ე.ი. ბერძნული კოლონიზაციის დროს, კოლხეთში სახელმწიფო უკვე არსებობდა (იხ. სტატია "დიდი აბრეშუმის გზის იდეა ალექსანდრე მაკედონელს ეკუთვნოდა", ჟ. "თბილისელები", №38, 28 სექტემბერი, 2003 წ.). დამეთანხმებით, რომ მსგავს ლოგიკურ შეუსაბამოებს III – IV კურსის სტუდენტებიც კი არ დაუშვებენ, მაგრამ აკადემიკოს დ. მუსხელიშვილისათვის ისინი დიდად, ჭარბად დამახასიათებელია. ამიტომაც მასთან კამათი, მისი შესმენა სიზიფეს შრომას ემსგავსება.

დ. მუსხელიშვილს, ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის სხვა მესვეურებს, "დიდი აკადემიის" წევრებს, შეეკასენებდი, რომ რაიმე ინდივიდუალური თუ კოლექტიური ხასიათის ნაშრომების შექმნა ჯერ კიდევ არაფერს არ ნიშნავს, მთავარია თუ როგორ, რა დონეზე იქნება ისინი შესრულებული, როგორ უძლებენ კრიტიკული თვალთახედვით შეფასებას და ბოლოს, როგორ გაუძლებენ დროს. სხვანაირად რომ ვთქვათ, სუროგატიდან ნამდვილ ნაშრომამდე დიდი მანძილია.

სტატიას დავამთავრებთ იმის შესხენებით, რომ განხილულ კრებულში დასმული საკითხები ფრიად სერიოზულია. თუ მათს შესახებ ლაპარაკი და წერა ე. შევარდნაძისეული, ფაქტობრივად ნეოკომუნისტური ხელისუფლების დროს ნაკლებად იყო შედეგის მომენტი, ვიმედოვნებ, რომ ახალი ხელისუფლების პირობებში ამ მხრივაც რაიმე მაინც შეიცვლება.

2003 წელი.

საისტორიო გეოგრაფიის საგნისა და შემსწავლელი მისი სტატუსის შესახებ

წარსულის ისტორიკოსები ისტორიის წერისას, ცხადია, გეოგრაფიული მომენტების ჩვენებას გვერდს ვერ აუქცევდნენ. მაგრამ საისტორიო გეოგრაფიის ცალკე, სპეციალურ დარგად გაჩენას მხოლოდ XVII საუკუნის მეორე ნახევარს (ფლამანდიელი სწავლულის აბრაამ ორტელიუსის ნაშრომიდან "ძველი მსოფლიოს ისტორიის ატლასის" დაბეჭდვიდან (1579 წ.) მოყოლებული) უკავშირებენ. დიდი ხნის განმავლობაში იფარგლებოდნენ ოდენ პოლიტიკური შინაარსით (სახელმწიფოთა პოლიტიკური საზღვრების, შიდა ადმინისტრაციული ერთეულების მიჯნების ჩვენებით). საისტორიო მეცნიერების (ისტორიოგრაფიის) შინაარსის გაფართოების კვალობაზე (ეკონომიური, სოციალური და ა.შ. პროცესების ჩართვით), აგრეთვე გეოგრაფიული მეცნიერების შიგნით ეკონომიური და პოლიტიკური გეოგრაფიის ცალკე დარგებად ჩამოყალიბების კვალდაკვალ გაჩნდა მისწრაფება საისტორიო გეოგრაფიის საგნის, შინაარსის სათანადო გაფართოებისა.

მიუხედავად ზემოაღნიშნულისა საისტორიო გეოგრაფიის საგნის, შინაარსის რაობა დღემდე მრავალ გაუგებრობას იწვევს. თუმცა საკითხის თაობაზე მოეწყო სპეციალური დისკუსიები როგორც დასავლეთში, ისე ყოფილ საბჭოთა კავშირში. "დიდი საბჭოთა ენციკლოპედიის" უკანასკნელი გამოცემის თანახმად საისტორიო გეოგრაფია შეისწავლის ამა თუ იმ ქვეყნის, ტერიტორიის წარსულის ფიზიკურ, ეკონომიკურ და პოლიტიკურ გეოგრაფიას (იხ. ტ. 6, 1971, გვ. 813). იგივეს ვკითხულობთ "ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაშიც" (იხ. ტ. 5, 1980, გვ. 246)⁶. მაგრამ არაა გარკვეული საისტორიო გეოგრაფია ისტორიოგრაფიის (საისტორიო მეცნიერების) დამხმარე დისციპლინაა, თუ მისი ცალკე დარგი, კიდევ მეტი, იგი მიეკუთვნება საისტორიო თუ გეოგრაფიულ მეცნიერებას. ხომ უცნაური გახლავთ: თითქმის არსებობს მეცნიერების ცალკე დარგი, გარკვეული

საგნისა და შინაარსის მქონე, რომელიც თანაბრად წარმოადგენს ისტორიკოსებისა და გეოგრაფოსების დომენს. ანუ სხვანაირად რომ ვთქვათ, თანაბრად შეისწავლება ისტორიკოს-გეოგრაფოსებისა და "გეოგრაფოს-ისტორიკოსების" მიერ. თუ იტყვიან, რომ საისტორიო გეოგრაფია ორივე შესაბამისი მეცნიერების სინთეზს შეადგენს, გამოსავალი არც ამ შემთხვევაში ჩანს. ბოლოს და ბოლოს კვლავ დაისმის კითხვა იმის თაობაზე, თუ რომელ მეცნიერებას (ისტორიოგრაფიას ფართო მნიშვნელობით თუ გეოგრაფიას) განეკუთვნება იგი. ხომ აუცილებელი ფაქტია, რომ ისტორიკოსები შესაბამის გეოგრაფიულ გარემოს თვალსაჩინოდ წარმოაჩენდნენ, მითუმეტეს გეოგრაფიული დეტერმინიზმის თვალსაზრისზე დგომისას. მით უფრო ითქმის ეს საისტორიო მეცნიერების თანამედროვე დონის მიმართ.

საისტორიო გეოგრაფია, როგორც შესაბამისი (ისტორიოგრაფიის) ცალკე დარგის გაჩენა საქართველოში, როგორც ცნობილია, უკავშირდება ვახუშტი ბაგრატიონის სახელს. თუმცა იგი ძირითადად პოლიტიკური შინაარსით იფარგლებოდა, მაგრამ ასე თუ ისე სხვაგვარი (კერძოდ ეკონომიური) მომენტებიც პქონდა გათვალისწინებული.⁷ რასაკვირველია, ამ მხრივ უფრო შორს წავიდა ივანე ჯავახიშვილი.

საისტორიო გეოგრაფიის შინაარსზე სისტემური ცოდნის ჩამოყალიბებას შეეცადა ნიკო ბერძენიშვილი. "საქართველოს ისტორიის საკითხების" პირველი ნიგნის (აქვს ქვესათაური "ისტორიული გეოგრაფია" — გამოქვეყნდა 1964 წელს) წინასიტყვაში იგი წერდა: "ისტორიულ გეოგრაფიაზე, როგორც სამეცნიერო დისციპლინაზე, ავტორს იმთავითვე რაიმე გარკვეული წარმოდგენა არ პქონია, ამდენად მისი ისტორიულ-გეოგრაფიული მივლინება-მოგზაურობანი საამისოდ გეგმისიერი თავიდანვე, ბუნებრივია, ვერ იქნებოდა" (გვ. V); "თითოეული მივლინება-მოგზაურობა ახალი მოვლენებით (და ამის შესაფერისი ფაქტებით) თანდათან ავსებდა და სრულყოფდა ავტორის წარმოდგენას ამა თუ იმ მხარის (ქვეყნის) ისტორიულ გეოგრაფიაზე, ვიდრე, ბოლოს, ყველაფერი ეს გარკვეულ მეცნიერულ ცოდნის სისტემად არ შეუმუშავდა მას" (იქვე).

ნიკო ბერძენიშვილი აქვე დასძენდა: "სამწუხაროდ, ავტორმა ვერც ამ წიგნში მოახერხა ისტორიულ გეოგრაფიაზე თავისი დასრულებული საბოლოო სიტყვა ეთქვა და ძირითადი შრომა ამ დარგში (-"ქვეყანა") მას ახლაც ცალკე გამოსაქვეყნებლად რჩება..." (გვ. VI). როგორც ცნობილია, ეს ხარვეზი გამოსწორდა ავტორისეული "სის" მერვე ტომის გამოსვლით (1975 წელს). მაგრამ მიუხედავად ამისა, ზოგი რამ ნიკო ბერძენიშვილისათვის, ჩანს, გაურკვეველი დარჩა. პირველი წიგნის წინასიტყვაში იგი აღნიშნავდა, რომ საისტორიო გეოგრაფია ისტორიის დამხმარე დისციპლინას წარმოადგენდა (გვ. V), მაგრამ მეორე მხრივ იგი "ცალკე სამეცნიერო დისციპლინად გამოიკვეთა", "ახალი დისციპლინა" გახდა (გვ. VII). ამ მხრივ უფრო გარკვეულობაა ნიკო ბერძენიშვილის მოხსენებაში "ისტორიული გეოგრაფიისათვის", რომელიც წაკითხულ იქნა ისტორიის ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს საჯარო სხდომაზე 1958 წელს (პირველად გამოქვეყნდა 1960 წელს, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებულში (I)). მოხსენების ტექსტი დაბეჭდილია აგრეთვე "სის"-ის პირველ წიგნში. აქ ვკითხულობთ: "საქართველოს ისტორიის მეცნიერულად შესწავლის ანინდელმა ვითარებამ კატეგორიულად დასვა საკითხი ისტორიული გეოგრაფიის, როგორც დამხმარე სამეცნიერო დისციპლინის შემოღებისა" (გვ. 346); "ისტორიული გეოგრაფია ისტორიის დამხმარე დისციპლინაა" (გვ. 347).

დამხმარე საისტორიო დისციპლინას აღმატებული მეცნიერება მნიშვნელოვან კანონზომიერებათა აღმოჩენას გულისხმობს. იქნებ მსგავსი რამ მოიპოვებდა ნიკო ბერძენიშვილის შემდეგ აზრში: "რა არის ისტორიული გეოგრაფია? — საზოგადოების ცხოვრების ნაკვალევი ამა თუ იმ დროს, ამ თუ იმ მხარეში. რა არის ისტორიული გეოგრაფიის საგანი, მისი ამოცანა? — წარმოსახოს კავშირი საზოგადოების ცხოვრების გარკვეულ საფეხურსა და ამ ნაკვალევს შორის, ან უკეთ, ამ ნაკვალევსა და მის შესაფერის საზოგადოებრივი ცხოვრების საფეხურს შორის. ეს დებულება გამოდის იქიდან, რომ ყოველ საფეხურს საზოგადოებრივი ცხოვრებისას თავისი გეოგრაფია აქვს, რომ ისტორიული

გეოგრაფია ისტორიასთან ერთად იცვლება" (გვ. 7, აგრეთვე 10). მაგრამ ასეთი კანონზომიერება, დაგვეთანხმებით, დამხმარე საისტორიო მეცნიერების სტატუსს ვერ ასწევს. ეს არ ძალუძს არც ნიკო ბერძენიშვილისეულ მოსაზრებებს გორის, ხევის, ქვეყნის და ქვეყნების მონაცვლეობის თაობაზე. მეცნიერების დღევანდელი გადასახედიდან ამ მიმართებით ბევრი გაუგებრობა იჩენს თავს.

როგორც არ უნდა იყოს, ის კი აუცილებელი გახლავთ, რომ ნიკო ბერძენიშვილი საისტორიო გეოგრაფიას საისტორიო მეცნიერების ორგანულ ნაწილად მიიჩნევდა. იგი თვლიდა, რომ 1) საისტორიო გეოგრაფიის სამუშაოები "საქართველოს ისტორიის საკითხების" წრეში შემოაქვს და 2) რომ ავტორს ყველა ამ სახის სამუშაო კი არ შემოაქვს თავის "ისტორიულ გეოგრაფიაში", არამედ ხსენებული მიზნისათვის (ე. ი. ისტორიის წერისათვის, გ. ყ.) დაქვემდებარებით შერჩეული (სის, ნიგნი I, გვ. VI). ეს აზრი კიდევ უფრო ნათლად იკვეთება შემდეგ სიტყვებში: "ისტორიის, როგორც მეცნიერების შეცნობაში, ისტორიის ცოდნაში, ამა თუ იმ ეპოქის მეცნიერულ შესწავლაში, ახლა გასაგებია, ისტორიული გეოგრაფიის გათვალისწინება სრულიად აუცილებელია და ამის გარეშე ასეთი ეპოქის ცოდნა შეუძლებელია. ისტორიული გეოგრაფიის სურათის დადგენა საფუძველია იმისათვის, რომ ამა თუ იმ ხანის საზოგადოებრივი ცხოვრება რეალურ-ისტორიულად (და არა სქოლასტიკურ-ისტორიულად) წარმოვადგინოთ, ნამდვილ მეცნიერულად შევიცნოთ" (I ნიგნი, გვ. II).⁸

აღნიშნული თვალსაზრისით საინტერესოა ნიკო ბერძენიშვილის შემდეგი აზრი: "აქ საჭირო იქნება ისტორიული გეოგრაფიის შედარება ბუნებისმეტყველებით, ე. ი. ფიზიკურ გეოგრაფიასთან და ეკონომიურ გეოგრაფიასთან, მათი ერთიმეორისაგან გამიჯვნა. (ხაზგასმა ჩვენია, გ.ყ." ნიგნი VIII, გვ. 7).

აქვე არ შეგვიძლია არ აღვნიშნოთ ნიკო ბერძენიშვილის მაღალმეცნიერული მიდგომა საკითხისადმი: "ერთი სიტყვით თვალნათლივ ვხედავთ, თუ როგორ საფუძვლიანია ის შესწორება, რომელიც მარქსიზმმა შეიტანა საზოგადოების განვითარების ეგრეთწოდებულ "გეოგრაფიულ თეორიაში"

(გეოგრაფიულ დეტერმინიზმში, გ.ყ.), თვალნათლივ ვხედავთ, თუ როგორ ძლიერად ზემოქმედებს ადამიანთა საზოგადოება ფიზიკურ-გეოგრაფიულ გარემოზე, როგორ ცვლის ის ამ საზოგადოების გარემოს, როგორ ქმნის ადამიანთა საზოგადოება თავის ისტორიულ გეოგრაფიას" (ნიგნი VIII, გვ. 8). ამგვარი მიდგომით საქართველოს ისტორიის გეოგრაფიული საფუძვლის გაგების თვალსაჩინო პერსპექტივა ისახებოდა...

რუსმა ისტორიკოსმა ვიქტორ იაცუნსკიმ 1941 წელს ჟურნალ "Историк марксист"-ში (№5) გამოაქვეყნა სპეციალური, საკმაოდ ვრცელი სტატია "საისტორიო გეოგრაფიის საგანი და ამოცანები", რომელშიც საისტორიო გეოგრაფიის საგნის, შინაარსის ევოლუციასთან ერთად, რა თქმა უნდა, შეეხო შესაბამის საგანსაც. ვ. იაცუნსკის აზრით, საისტორიო გეოგრაფიის პერიოდიზაცია იგივენაირია, რაც ისტორიისა (გვ. 24), ე. ი. იგი გულისხმობდა პერიოდიზაციას საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციების მიხედვით. საგნის სტრუქტურა კი მას ასე წარმოედგინა: "თითოეული პერიოდისათვის საჭიროა მოცემა ბუნებრივი ლანდშაფტისა, მოსახლეობის განლაგება და ხალხთა გეოგრაფია, საწარმოო ძალების, წარმოებითი ურთიერთობებისა და სამეურნეო კავშირურთიერთობების გეოგრაფია, ასევე ნაჩვენები უნდა იქნეს შესასწავლ ტერიტორიაზე სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნების საზღვრები და იმ შემთხვევებში, როდესაც ეს შესაძლებელია და მთავარია, - ამ სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნების ადმინისტრაციული დაყოფა" (იქვე).

ვიქტორ იაცუნსკის შეხედულებით, საისტორიო გეოგრაფია ისტორიის (ისტორიოგრაფიის) დამხმარე დარგი კი არა (როგორც მას იმხანად ისტორიკოსთა უმეტესობა თვლიდა (გვ. 26), არამედ ცალკე, დამოუკიდებელი დარგია, მხოლოდ, რასაკვირველია, საისტორიო მეცნიერების შიგნით (გვ. 26-27). თუმცა, ავტორის აზრით, ეს როდი ნიშნავს, რომ ამ სფეროში მუშაობა მხოლოდ ისტორიკოსების მონოპოლიაა, გეოგრაფოსებსაც ასევე შეუძლიათ ნაყოფიერად იმუშაონ საისტორიო გეოგრაფიაში (გვ. 27). ვ. იაცუნსკის მოჰქონდა გერმანელი გეოგრაფოსის ობერჰუმერის აზრი: "გეოგრაფოსი

როგორც კი სტოვებს გეოგრაფიული კვლევა-ძიების სფეროს და იწყებს ისტორიაში მუშაობას, ამით ამთავრებს ბუნებისმეტყველად ყოფნას და ხდება ისტორიკოსი" (იქვე).

1955 წელს მოსკოვში გამოქვეყნებულ თავის წიგნში "საისტორიო გეოგრაფია. მისი წარმოშობისა და განვითარების ისტორია XIV-XVIII საუკუნეებში" ვ. იაცუნსკი კვლავ ძელებურად გახაზავდა საისტორიო გეოგრაფიის სტრუქტურას (გვ. 9-10). აქ შეგახსენებთ ნიკო ბერძენიშვილის შეხედულებას ამავე საკითხზე: 1) ფიზიკურ-გეოგრაფიული გარემო (მთა, ბარი, ზეგანი, ზღვისპირი და მდინარისპირა ზოლი), 2) ეკონომიკური გეოგრაფია (მონო და ბიკულტურული მეურნეობა ქართველ ტომებში, მორწყვა, მევენახეობა, გზები), 3) პოლიტიკური გეოგრაფია (საზღვრების დადგენა), მათი ცვალებადობა, ცენტრების ლოკალიზაცია, მათი ადგილმონაცვლეობის მიზეზები, 4) ეთნიკური გეოგრაფია — ქართველური ტომები, მათი მოძრაობა და ურთიერთშელწევა, 5) ტოპონიმია (იხ. წიგნი VIII, გვ. 5).

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, ბევრი რამ არც თუ ისე ბუნდოვანი ჩანს. ყოველ შემთხვევაში, ვიქტორ იაცუნსკისა და ნიკო ბერძენიშვილის კატეგორიული მტკიცებით, ვიმეორებთ, საისტორიო გეოგრაფია ისტორიოგრაფიის (საისტორიო მეცნიერების) შემადგენელი ნაწილია. თუ პირველი ამათგანი გამოჰყოფდა ისტორიის დამხმარე დისციპლინის ფარგლებიდან და მას ცალკე დარგად თვლიდა, მეორის მიხედვით საისტორიო გეოგრაფიის რაობა ბუნდოვანი რჩებოდა.

თითქოს გვაქვს საფუძველი საისტორიო გეოგრაფია აღნიშნული ფართო მნიშვნელობით წარმოვადგინოთ, როგორც მათი გარკვეული სინთეზი, მდებარე საისტორიო და გეოგრაფიული მეცნიერებების მიჯნაზე. როგორც ვიცით, ბუნება საზოგადოების ისტორიის, ევოლუციის მანძილზე (უახლესი მონაცემებით დაახლოებით 3 მლნ. წელი) გარკვეულ ცვლილებებს განიცდიდა (მხედველობაში გვაქვს წმინდა ბუნებრივი ხასიათისა და არა ანთროპო -, სოციოგენური ცვლილებები), რომლის შესწავლა უთუოდ გეოგრაფოსების პრეროგატივა გახლავთ. მაგრამ ასეთი ცვლილებები ამ ხნის

განმავლობაში მაინც შედარებით უმნიშვნელო ხასიათისა იყო და რაკი მას გეოგრაფიკები შეისწავლიან, ისტორიკოსებს არ უნდა გაუჭირდეთ მათი (ცვლილებების) გაგება. რაც შეეხება ბუნების ანთროპო - , სოციოგენურ ცვლილებებს, ესენი უპირველესად ისტორიკოსთა კომპეტენციაში შედის. იგივეს ვიტყვით ვიქტორ იაცუნსკისა და ნიკო ბერძენიშვილის მიერ შემოფარგლული წრის (საისტორიო გეოგრაფიის საკითხებისა) უმეტესობაზე.⁹

ცნობილია, რომ ნიკო ბერძენიშვილის ძალისხმევით (მას ჰყავდა მოწინააღმდეგენი) ისტორიის ინსტიტუტში 1956 წლიდან არსებობს საისტორიო გეოგრაფიის განყოფილება. მაგრამ, ჩანს, ამ სამეცნიერო უჯრედის წევრებს, უპირველესად კი განყოფილების გამგე (დიდი ხნის მანძილზე) დავით მუსხელიშვილს, დღემდე სათანადოდ ვერ გაუაზრებიათ საისტორიო გეოგრაფიის საგანი და სტატუსი მეცნიერებაში. დ. მუსხელიშვილის მიხედვით საისტორიო გეოგრაფია უცილობლად ისტორიის (საისტორიო მეცნიერების) ცალკე დარგია (იხ. მისი "საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები", ორ წიგნად, 1977, 1980). ეს კი ძალზე უცნაურია "ნიკო ბერძენიშვილისეული საისტორიო სკოლისა" და მისი დღევანდელი "მესვეურის" დ. მუსხელიშვილისათვის.

ვფიქრობთ, მავან ისტორიკოს-გეოგრაფოსებს ანუხებით კომპლექსი საისტორიო გეოგრაფიის დამხმარე დისციპლინობისა, ამიტომ სურთ მისი სამეცნიერო სტატუსის აწევა. ცხადია, ეს არ ითქმის ნიკო ბერძენიშვილის მიმართ, რომელიც საქართველოს საერთო, ზოგად ისტორიასაც წერდა. სხვებმა კეთილი ინებონ და შეძლონ ზოგადი ისტორიის წერაც.¹⁰

ღირს შესენებად აღნიშვნა იმისა, რომ ივანე ჯავახიშვილი საგანგებოდ წარმოაჩენდა საისტორიო გეოგრაფიის მნიშვნელობას საქართველოს ისტორიის თხრობისას (წერისას). აშკარად, გამოკვეთილი სახით ამას ადგილი ჰქონდა საისტორიო გეოგრაფიის პოლიტიკური შინაარსით გადმოცემისას, მაგრამ თხრობაში ჩვენი დიდი ისტორიკოსი საკმაოდ წარმოაჩენდა გეოგრაფიული გარემოს (გეოგრაფიულ ფაქტორებს) ჩვენი საზოგადოების ფუნქციონირება-განვითარებაში, ისტორიული

პროცესის ცალკეული მხარეების ევოლუციაში." ამდენად, ნიკო ბერძენიშვილის მიერ წამოწყებული მცდელობა საისტორიო გეოგრაფიის შინაარსის, საგნის გაფართოებისა მთლად ნოვატორული როდი იყო. შეგახსენებთ იმ გარემოებასაც, რომ ჯერ კიდევ გეოგრაფიული დეტერმინიზმის პოზიციებზე მდგარი ისტორიკოსები სათანადოდ წარმოაჩენდნენ შესაბამის გეოგრაფიულ გარემოს და მის მნიშვნელობას ისტორიულ პროცესში, მაგრამ ამით, ცხადია, მათს ნაშრომებს გეოგრაფიული ხასიათისად ვერ მივიჩნევთ.

პარადოქსია, მაგრამ ფაქტია, რომ თუ რუსულ საისტორიო მეცნიერებაში ვიქტორ იაცუნსკიმ შეძლო საისტორიო გეოგრაფიის ისტორიის დანერა მსოფლიო მასშტაბით, ქართველ ისტორიკოს-გეოგრაფოსებსა და "გეოგრაფოს-ისტორიკოსებს" დღემდე მსგავსი რამ თვით საქართველოს ისტორიის მასშტაბითაც კი ვერ მოუხერხებიათ. ეს რომ გაეკეთებინათ, მაშინ ბევრი რამ საგულისხმო გამოჩნდებოდა, მათ შორის ნიკო ბერძენიშვილისეული ძირითადი შესაბამისი აზრების განმეორება (შემთხვევით, უბრალო დამთხვევით?!) დავით მუსხელიშვილის "საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითად საკითხებში".

ფაქტი გახლავთ ისიც, რომ დღევანდელი "ქართული საისტორიო-გეოგრაფიული სკოლის" წარმომადგენლებს, უპირველეს ყოვლისა მის "ლიდერს", შესაბამისი სახელმძღვანელოც კი ვერ შეუქმნიათ. თუმცა აღნიშნული დარგი ისწავლება ზოგიერთი უმაღლესი სასწავლებლის ისტორიის ფაკულტეტზე (სხვათა შორის, ეს უნდოდა გაეკეთებინა ივანე ჯავახიშვილს) და ამდენად მასზე საჭიროება უფრო მეტია. ამიტომ მოხდა, რომ ვაკუუმი ამ მხრივ შეავსო "გეოგრაფოს-ისტორიკოსმა" კობა ხარაძემ. გასულ, 2003 წელს მან დასტამბა "საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია", განუთენილი გეოგრაფიული სპეციალობის სტუდენტებისათვის, მაგრამ რაკი მომავალი ისტორიკოსებისათვის ამ მხრივ ისტორიკოს-გეოგრაფოსებს ჯერჯერობით არ უზრუნიათ, უნდა ვიფიქროთ, რომ აღნიშნულ სახელმძღვანელოს ისინიც გამოიყენებენ. ასე რომ, ნათელი ხდება ავტორის უპირატესობა საისტორიო გეოგრაფიის "ქართული სკოლის" წარმომად-

გენელთა წინაშე.

კობა ხარაძის მიხედვით "ისტორიული გეოგრაფია ეს არის თავისებური მოსაზღვრე მეცნიერების დარგი, რომელიც ხანგრძლივი დროის მანძილზე ჩამოყალიბდა გეოგრაფიისა(!) და ისტორიის(!) ძალისხმევით" (გვ. 4); "ისტორიული გეოგრაფია ჩამოყალიბდა როგორც მეცნიერების დარგი, გეოგრაფიის და ისტორიის მიჯნაზე" (იქვე); "იგი არის ორ დარგს შორის მოთავსებული" (გვ. 8); "ამდენად, ისტორიული გეოგრაფია შეიძლება განისაზღვროს როგორც ისტორიისა და გეოგრაფიის დარგი" (გვ. 6).

გეოგრაფოს ზურაბ დავითაშვილის მიხედვითაც "ისტორიული გეოგრაფია მოსაზღვრე მეცნიერებაა, რომელიც ჩამოყალიბდა ისტორიის და გეოგრაფიის მიჯნაზე. როგორც ყველა მოსაზღვრე მეცნიერება იგი შეიძლება განვიხილოთ ერთ-ერთი მათგანის დომინირების თვალსაზრისით; ანუ ჩავთვალოთ ის გეოგრაფიად, რომელიც ისტორიულ ასპექტში შეისწავლის მოსახლეობის, წარმოებისა თუ სოციალურ-პოლიტიკური პროცესების ტერიტორიულ სტრუქტურას, ანდა მივიჩნიოთ ისტორიად, რომელიც ისტორიული პროცესის სივრცითი ასპექტების შესახებ გვაძლევს წარმოდგენას. სინამდვილეში ასეთი გამიჯვნა პირობითია და ისტორიული გეოგრაფია ერთდროულად არის როგორც გეოგრაფიული, ისე ისტორიული მეცნიერება, რომლისთვისაც სივრცითი და დროითი მიდგომა ორივე ძირითადია".¹² შევნიშნავთ, რომ ამ წიგნში (158 გვერდის მოცულობისაა) მსოფლიო საისტორიო გეოგრაფია 126 გვერდზეა გადმოცემული! ამავე ავტორისავე მოსაზრებით საისტორიო გეოგრაფია იყოფა შემდეგ ძირითად ნაწილებად: 1) ისტორიული ფიზიკური გეოგრაფია (რელიეფის, კლიმატის, წყლების, ნიადაგების, მცენარეული საფარის და ცხოველთა სამყაროს ცვალებადობა ცალკეულ ისტორიულ ეპოქებში, 2) მოსახლეობის ისტორიული გეოგრაფია (მოსახლეობის წარმოშობის, ზრდის, გადაადგილებისა და სტრუქტურული ცვლილებების თვალსაზრისით), 3) ისტორიული ეკონომიკური გეოგრაფია ანუ წარმოებისა და სამეურნეო კავშირების ტერიტორიული განლაგების ცვლილებები დროში, 4) ისტორიული სოციალური გეოგრაფია,

სადაც ძირითადი ყურადღება ეთმობა კულტურისა და რელიგიის (საეკლესიო) გეოგრაფიას ისტორიულ პროცესში, 5) ისტორიული პოლიტიკური გეოგრაფია, რომელსაც მიეკუთვნება პოლიტიკური საზღვრების, სახელმწიფოთა და სხვა პოლიტიკური ერთეულების ტერიტორიების, ადმინისტრაციული მოწყობის, პოლიტიკური კავშირებისა და გაერთიანებების ცვლილებების ანალიზი (იქვე, გვ. 5-6).

1998 წელს გამოქვეყნებულ ნიკოლოზ ბერუჩაშვილის, ზურაბ დავითაშვილისა და ნოდარ ელიზბარაშვილის სახელმძღვანელოში "საქართველოს გეოგრაფია. სოციალურ-ეკონომიკური გეოგრაფია" საისტორიო გეოგრაფიის სტრუქტურა ასეთი სახითაა წარმოდგენილი: ისტორიული ეკონომიკური გეოგრაფია, ისტორიული პოლიტიკური გეოგრაფია, მოსახლეობის ისტორიული გეოგრაფია, ისტორიული სოციალური გეოგრაფია (გვ. 94). რასაკვირველია, ავტორები თვლიან, რომ ეს დარგი "გეოგრაფოს-ისტორიკოსების" შესამეცნებელი გახლავთ. მეტიც, ისინი გამოკვეთავენ ეთნოგეოგრაფიასაც (გვ. 84), ტრადიციების გეოგრაფიას, ხალხურ არქიტექტურას (გვ. 106), ჩაცმულობის გეოგრაფიას (გვ. 108), ხალხურ რენვას (იქვე), სამზარეულოს და სუფრის ტრადიციებს (გვ. 109-110).^ა

ზემოთ ჩვენ ვუჩვენეთ, რომ ვიქტორ იაცუნსკისა და ნიკო ბერძენიშვილის თვალთახედვით ასე როდი გახლავთ – საისტორიო გეოგრაფია საისტორიო მეცნიერების დარგს წარმოადგენს. ავტორიტეტების მოხმობასაც რომ თავი დავანებოთ, ვიმეორებთ, როგორ შეიძლება ერთი და იგივე შინაარსის შემცველი დარგი ორ მეცნიერებას მიეკუთვნებოდეს? იქნებ ისტორიკოს-გეოგრაფოსთა და "გეოგრაფოს-ისტორიკოსთა" დამოუკიდებელი, პარალელური ძალისხმევა შეიძლება საქმეს ნაადგეს?

კვლავ გავხაზავთ: გეოგრაფოსებს, ცხადია, აქვთ თავიანთი შესამეცნებელი საგანი და მათი ღრმად შეჭრა საკუთრივ ისტორიასა და საისტორიო მეცნიერებაში ჩვენ ზედმეტად და არაპროდუქტიულად გვეჩვენება. და ამას აჩვენებს გეოგრაფოს კობა ხარაძის სახელმძღვანელოც, როგორც კომპილაცია ისტორიკოსთა შესაბამისი ნაშრომებისა. გამოჩნდა

რომ გეოგრაფოს საისტორიო გეოგრაფიის სფეროში რაიმე სერიოზული სათქმელი არა ჰქონია, მიუხედავად იმისა, რომ ვახუშტი ბაგრატიონის სახელობის ინსტიტუტში სათანადო განყოფილება 1993 წლიდან არსებობს.

ერთ-ერთი მთავარი საკითხი, რომელიც უნდა აინტერესებდეთ აღნიშნული დარგების (საისტორიო და გეოგრაფიული) წარმომადგენლებს, ეს არის გეოგრაფიული გარემოს გავლენა საზოგადოების განვითარებაში, როგორც დანარჩენი მსოფლიოს, ისე საქართველოს მასშტაბით, მაგრამ ქართველი ისტორიკოსები დიდი ხნის მანძილზე ამ მხრივ მხოლოდ ი. ი. ივანოვ-ომსკისა და ა.მ. ვოსკანიანის ნაცოდვილარით იფარგლებოდნენ. ამჯერად კი ჩვენთვის უცნობია თუ როგორ ზრუნავენ ისინი ამ მიმართულებით. მათთვის სანიმუშოდ დავსახავდით რუსი გეოგრაფოსის ვსევოლოდ ანუჩინის საკმაოდ ვრცელი მოცულობის ნიგნს "გეოგრაფიული ფაქტორი საზოგადოების განვითარებაში", რომელიც მოსკოვში 1992 წელს გამოიცა.⁴ ეს არ არის წმინდა გეოგრაფოსის მიერ დაწერილი ნაშრომი, არამედ ისეთისა, რომელსაც ხელნიფებოდა სოციოლოგიური და საისტორიო აზროვნებაც. კარგი იქნებოდა თუ მსგავს რამეს ქართულ მეცნიერებაშიც ექნებოდა ადგილი.

სახელმძღვანელოს ავტორიც გვამცნობს: "უდავოა, რომ ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ამოცანა გეოგრაფიაში არის საზოგადოებისა და ბუნების ურთიერთკავშირის კანონზომიერებათა კვლევა" (გვ. 5); "ისტორიული გეოგრაფია სწავლობს კერძოდ ბუნებისა და ადამიანის ურთიერთმოქმედებას, გეოგრაფიული გარემოს ზემოქმედებას კაცობრიობის განვითარებაზე" (გვ. 6). ამ მხრივაც, სამწუხაროდ, კობა ხარაძეს ვერაფერი გაუკეთებია, მაგრამ ეს შენიშვნა მასთან ერთად სხვებსაც ეხება.

ამჯერად ერთ გარემოებაზე შევჩერდებით. როგორც ვიცით, ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტში კარგა ხანია რაც არსებობს სპეციალური საისტორიო გეოგრაფიის განყოფილება. უკანასკნელის კვლევა-ძიების ძირითადი მიმართულებანი ყოფილა:

1. ისტორიული ფიზიკური გეოგრაფია, რომლის მიზანია

ნარსული ეპოქების ფიზიკურ - გეოგრაფიული ლანდშაფტებისა და ისტორიულ პერიოდში მისი ცვლილებების შესწავლა მოცემულ საზოგადოებასთან დამოკიდებულების თვალსაზრისით;

2. მოსახლეობის ისტორიული გეოგრაფია, რომელიც შეისწავლის სხვადასხვა ისტორიულ პერიოდებში მოცემულ ტერიტორიაზე მოსახლეობის განსახლებას და მოძრაობას;

3. ისტორიული ეთნიკური გეოგრაფია იკვლევს მოსახლეობის განსახლების საზღვრებს და მიგრაციას;

4. დასახლებული პუნქტების გეოგრაფია შეისწავლის მოცემულ ტერიტორიაზე ქალაქებისა და სოფლების გეოგრაფიულ განლაგებას სხვადასხვა ისტორიულ პერიოდში, მათი წარმოქმნის ისტორიულ გეოგრაფიულ წინამძღვრებს. ამავე პრობლემებს მიეკუთვნება ისტორიული პუნქტების ლოკალიზაცია;

5. ქალაქების ისტორიული ტოპოგრაფია შეისწავლის ძველი ქალაქების სტრუქტურას, ქალაქთა სხვადასხვა ნაწილების ურთიერთმიმართების თვალსაზრისით;

6. ისტორიული ეკონომიკური გეოგრაფია, რომელიც იკვლევს მოცემული ტერიტორიის წარმოებისა და სამეურნეო კავშირების გეოგრაფიულ განლაგებას სხვადასხვა ისტორიულ პერიოდში, ასევე სოფლის მეურნეობის, ხელოსნობისა და მრეწველობის სხვადასხვა დარგების გეოგრაფიულ განლაგებას, სავაჭრო სამიმოსვლო გზებს;

7. ისტორიული პოლიტიკური გეოგრაფია, რომელიც შეისწავლის პოლიტიკური ისტორიის გეოგრაფიულ მხარეს ანუ სხვადასხვა პოლიტიკურ და ადმინისტრაციულ ერთეულთა საზღვრებს და მათ ცვლილებებს, ახდენს პოლიტიკურ მოვლენათა ლოკალიზაციას და სხვა⁵.

გეოგრაფიის ინსტიტუტის საისტორიო გეოგრაფიის განყოფილებაში კი თურმე მუშაობენ შემდეგ საკითხებზე:

1. ისტორიული ფიზიკური გეოგრაფია;
2. ისტორიული ლანდშაფტმცოდნეობა;
3. ისტორიული პალეოგეოგრაფია;
4. ბუნების გამოყენების ისტორია;
5. ისტორიული ეკონომიკური გეოგრაფია;

6. ისტორიული სოციალური გეოგრაფია;
7. ისტორიული კარტოგრაფია;
8. ტოპონიმია;
9. გეოგრაფიული მეცნიერების ისტორია;
10. ისტორიული სამხედრო გეოგრაფია (იქვე, გვ. 16).

თუ კობა ხარაძეს დაუფუჯერებთ, "გეოგრაფიის ინსტიტუტში ისტორიული გეოგრაფიის ორივე ასპექტს (გეოგრაფიულსა და ისტორიულს, გ.ყ.) ეთმობა ყურადღება, მაგრამ ნამყვანი მაინც გეოგრაფიული მხარეა. ამით მკვეთრი განსხვავება იქმნება ისტორიული გეოგრაფიის იმ სკოლისაგან, რომელიც საქართველოს ისტორიკოსების წრეში შეიქმნა" (იქვე); "ისტორიული გეოგრაფიის კვლევისას გეოგრაფიის ინსტიტუტში განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა გეოგრაფიული ცოდნის მეთოდოლოგიას, წარსულის გეოგრაფიული დოკუმენტების და ბუნებრივი გარემოს შესწავლას" (იქვე). მიუხედავად ამგვარი სიტყვიერი კამუფლიაჟისა, აშკარაა პარალელიზმი, რომელსაც, საოცარია, ვერ ამჩნევენ თვითონ ისტორიკოსი — გეოგრაფოსები და "გეოგრაფოს — ისტორიკოსები", ასევე მეცნიერებათა აკადემიის მესვეურნი, რომელთაც ცხადია, ევალებათ კოორდინაცია ქართულ მეცნიერებაში. რა უნდა გაგვიკვირდეს, როცა კობა ხარაძის ალიარებით, "უმეტეს შემთხვევაში (არის კი გამონაკლისი?! გ.ყ.) გეოგრაფები და ისტორიკოსები ერთმანეთს ანგარიშს არ უწევენ, არც ერთმანეთს კამათში" (იხ. დასახ. წიგნი, გვ. 10). რაკი ისინი ერთმანეთთან ყრუ-მუნჯების როლში გამოდიან, დიალოგს, კამათს — მეცნიერებაში ჭეშმარიტების დადგენის ნაცად გზას გაურბიან, სათანადო შედეგიც სახეზე გვაქვს*.

აღნიშნული სახის პარალელიზმი თვალნათლივ იჩენს თავს საქართველოს ერთი კუთხის (მხარის)-ქართლის შესწავლის მაგალითზე. იასე ლორთქიფანიძემ 1935 წელს დაბეჭდა ნაშრომი "ქვემო ქართლი XVIII საუკუნის პირველ მეოთხედში" (ნაწილი I და II), სამი წლის შემდეგ კი წიგნის III და IV ნაწილები ("მოსახლეობა და მფლობელობის სტატისტიკა"). აღნიშნულ ნაშრომში, ცხადია, დიდი ყურადღება დაეთმო ქვემო ქართლის საისტორიო გეოგრაფიის საკითხებს. ქართლის (ფართო

გაგებით) საისტორიო გეოგრაფია საკმაოდ არის შესწავლილი ცნობილი მხარეთმცოდნის სერგი მაკალათიას შრომებში⁷. კერძოდ მას ეკუთვნის ნაშრომები: "ატენის ხეობა" (1957 წ.), "ბორჯომის ხეობა" (1957 წ.), "თემის ხეობა" (1959 წ.), "კავთურას ხეობა" (1960 წ.), "ლესხურის ხეობა" (1964 წ.), "ლიახვის ხეობა" (1971 წ.), "მესხეთ-ჯავახეთი" (1938 წ.), "ფრონის ხეობა" (1963 წ.), "ქსნის ხეობა" (1968 წ.), "ძამის ხეობა" (1961 წ.), "ხევი" (1934 წ.). დევი ბერძენიშვილმა 1974 წელს გამოაქვეყნა "ნარკვევები საქართველოს ისტორიის გეოგრაფიიდან, ქვემო ქართლი, ნაკვეთი I". კობა ხარაძეს კი ეკუთვნის წიგნები: "საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია, ქვემო ქართლი" (1991 წ.); "საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია, შიდა ქართლი" (1992 წ.); "საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია, ზემო ქართლი" (2000 წ.). დაბოლოს, ახალგაზრდა მკვლევარ – ისტორიკოსის ქეთევან ქუთათელაძის წიგნში "ქვემო ქართლი, პოლიტიკური ისტორიის საკითხები" (გამოქვეყნდა 2001 წელს) პირველი თავი (გვ. 5-37) ეხება ამ კუთხის (მხარის) სწორედ საისტორიო გეოგრაფიის საკითხებს.

ვფიქრობთ, დაგვეთანხმებით რომ, ქართლის თაობაზე ამდენი საისტორიო-გეოგრაფიული წიგნის დაწერა, რბილად რომ ვთქვათ, ცოტა ზედმეტი ჩანს. თუ ვინმე მოინდომებს სპეციალური ისტორიოგრაფიული ნაშრომის "ქართლის საისტორიო გეოგრაფიის შესწავლის ისტორიოგრაფია" დაწერას - უხერხულობა აშკარად წარმოჩნდება.

ყოველივე ზემოთქმულის ფონზე ნუთუ არ დადგა დრო სათანადოდ გავიცნობიეროთ საისტორიო გეოგრაფიის საგანი, პრობლემატიკა და მომავალ ისტორიკოსებსა და გეოგრაფოსებს თავგება აღარ ავუბნიოთ.

ვიმედოვნებთ, რომ ისტორიკოს – გეოგრაფოსები და "გეოგრაფოს – ისტორიკოსები" დასმულ პრობლემას ჯეროვნად გამოეხმაურებიან.

2004 წელი.

¹ ჩემი გამოწვევა სათაურით "მოდით, ასე გადავწყვიტოთ!" დაიბეჭდა "ლს" 2003 წლის 24-30 ოქტომბრის ნომერში.

² ეს სიტყვა ამავე მნიშვნელობით იხმარებოდა მეგრულშიც და ქანურშიც. ასე რომ, იგი საერთო ქართულ-ზანური ძირი გახლავთ იხ. გ. კლიმოვის ნიგნი, "Этимологический словарь картвельских языков", М. 1964, გვ. 73.

³ იხ. ა. აფაქიძე, "ანტიკური ხანის საქართველოს კულტურის საკითხები", ჟურნ. "ცისკარი", 1972, № 5, გვ. 157-158.

⁴ ოპონენტის აზრით კოლხური (ძველკოლხური) ცივილიზაცია ძვ. წ. II ათასწლეულიდან დაწყებულია. იხ. «Древняя Колхида. Мифы и археология», თბილისი, 1979, გვ. II.

⁵ ნ. ლომოურის მიხედვით, კოლხეთის სამეფოს "იურისდიქციაში" შედიოდნენ ფაზისი, დიოსკურია და მისთ. და აქ... პირველს გარნიზონები ეყენა!

⁶ ავტორი გახლდათ გეოგრაფოსი ლევან მარუაშვილი. უნდა აღინიშნოს, რომ სტატიაში იგი არაფერს ამბობს საისტორიო გეოგრაფიის გეოგრაფიისადმი კუთვნილებაზე.

⁷ აღნიშნულის მხრივ გაუგებარია ძირითადი აზრი პროფ. ლევან მარუაშვილის სტატიისა "Элементы исторической географии в трудах Вахушти Багратиони", საქართველოს სსრ გეოგრაფიული საზოგადოების შრომები, 1973, ტ. 12. ჩვენი დიდი წინაპრის შემოქმედებაში ელემენტები კი არა, არამედ გარკვეული სისტემა არის ჩამოყალიბებული.

⁸ მიუხედავად ამისა, ნიკო ბერძენიშვილის "სის" VIII ნიგნის რედაქტორი დევი ბერძენიშვილი საისტორიო გეოგრაფიას უწყობანოდ თვლის ცალკე დარგად. (იხ. გვ. 6). უფრო უნინ ამასვე აკეთებდა გიორგი ცქიტიშვილი, რომელიც წერდა: "მის (ნიკო ბერძენიშვილის, გ.ყ.) სახელთან არის დაკავშირებული საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის, როგორც დამოუკიდებელი მეცნიერული დარგის ჩამოყალიბება და თეორიული დასაბუთება." იხ. "საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები", I, 1960, გვ. 5.

⁹ ტოპონიმია, როგორც ვიცით, აშუაშად ცალკე დარგად ფუნქციონირებს.

¹⁰ სხვათა შორის, ჩვენს ისტორიოგრაფიაში მავანთა ძალისხმევით ასევე თავი იჩინა იმ შეხედულებამ, რომ წყაროთმცოდნეობაც დამოუკიდებელი საისტორიო დისციპლინაა. მაგრამ იგი ხომ მასალას, ფაქტებს ამზადებს ისტორიის დანერისათვის. ამასაც რომ თავი დავანებოთ, როგორ უნდა წარმოვიდგინოთ საკუთრივ ისტორიკოსი წყაროთმცოდნეობის გარეშე?

¹¹ ამ საკითხის შესახებ იხ. ჩვენი მონოგრაფია "ივანე ჯავახიშვილის ახლებურად წაკითხვის ცდა", თბილისი, გვ. 216-226.

¹² ზურაბ დავითაშვილი, მსოფლიოს ისტორიული და პოლიტიკური გეოგრაფია, თბილისი, 2001, გვ. 5.

¹³ შევნიშნავთ, რომ ეკონომისტ-გეოგრაფოს რეევაზ გაჩეჩილაძის ნიგნში "ინგლისის გეოგრაფია, ისტორია და კულტურა" (თბილისი, 1994) შესაბამისი ქვეყნის გეოგრაფია და ისტორია ცალცალკე არის გადმოცემული. თუმცა 1977 წელს დაბეჭდილ ნაშრომში "ახლო აღმოსავლეთი. ეკონომიკურ-გეოგრაფიული მიმოხილვა" მას ჰქონდა მცდელობა საისტორიო გეოგრაფიის ფართო შინაარსით წარმოდგენისა (იხ. გვ. 13-18).

¹⁴ სხვათა შორის, ჩვენ თავის დროზე ამ ნიგნს დადებითად გამოვეხმაურეთ.

¹⁵ იხ. კობა ხარაძის სახელმძღვანელო, გვ. 15.

¹⁶ ამის დამადასტურებელ მხოლოდ ერთ მაგალითს მოვიტანთ. დევი ბერძენიშვილი ქვემო ქართლის შესახებ დანერილ ნიგნში აღნიშნავს: "სოციალური გეოგრაფია გულისხმობს ტერიტორიულ განხვავებებს სოციალურ სტრუქტურაში" (გვ. 128). IX კლასელთათვის დანერილი საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკურ სახელმძღვანელოს სამი დასახელებული ავტორის მიხედვით კი სოციალური გეოგრაფია "შეისწავლის მოსახლეობის ცხოვრების დონისა და წესის, სოციალური მოვლენების და მეურნეობის არამატერიალური დარგების (განათლება, მეცნიერება, კულტურა, ჯანმრთელობის დაცვა, მომსახურეობის სფერო) ტერიტორიული ორგანიზაციის თავისებურებებსა და კანონზომიერებებს" (გვ. 94).

¹⁷ საერთოდაც მხარეთმცოდნეობის შესასწავლ საკითხთა შორის საისტორიო გეოგრაფიას თვალსაჩინო ადგილი ეთმობა.

სარჩევი

ყვარყვარიზმი მეცნიერებაში	3-15
მრუდე სარკეში, ანუ როცა პლატონი ჭეშმარიტებაზე მეტად უყვართ.....	16-25
ქართული სახელმწიფოებრიობა მაინც 2300 წლისაა!.....	26-33
ემპირიული ისტორიოგრაფიის უმწეობის ნიმუში.....	34-39
წიგნი განზოგადების პრეტენზიით.....	40-47
კვლავ საბჭოური მენტალიტეტით.....	48-53
საისტორიო გეოგრაფიის საგნისა და მეცნიერებაში მისი სტატუსის შესახებ.....	54-67
შენიშვნები.....	68-69

